Diyanet ilmi dergi

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı

*

Üç Ayda Bir Yayımlanır

Cilt: 39 - Sayı:2 • Nisan-Mayıs-Haziran 2003

İLÂHÎ DİNLERDE KIBLE ANLAYIŞI VE MÜSLÜMANLARIN KIBLE İLE İLGİLİ UYGULAMALARI

Prof. Dr. Ahmet GÜÇ
Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

The Idea of the of the Qibla in the Different Religions and Islam

Abstract:
Qibla is the direction to which Jews, Christians, Muslims and others turn in praying. The old Jewish practice of the Qibla and the importance attached to it is found in the book of Daniel (6/10). The tradition of orientation in the buildings of Christian churches has its origins in the cosmic orientation of Greco-Roman temples (toward the east) rather than in the geographic orientation of Jewish synagogues (toward the Temple of Jerusalem). With rare exception, early Christian churches were oriented on an east-west axis. The universality of the Qibla was only perfected in Islam. In the early days, before they were organised as a society, the Muslims had directed towards holy city of Jerusalem as a symbol. of their Qibla. When they were turned out of Makkah and arrived in Madinah, Muhammad, under divine direction, began to organise its people as an ummah, an independent people. At this stage the Ka'ba was established as Qibla, with which the name of Abraham was connected. The change took place about sixteen or seventeen months after Hijrah.

Key words:
Jerusalem, Ka'ba, Mecca, Qibla, Secret space, Sanctuary.

GİRİŞ

Saha veya alan sembolleri ve onların durumu, en açık bir şekilde yönelmenin dinî fiilini, yani insan hayatını dünyada yerleştirmenin temel yöntemini açıklar. Yönelme veya yön tayini, herhangi bir alandaki uygun yeri bilinçli olarak belirleme ve o yerin uygunluğuna hükmetme fiilidir. İnsana ait bir yeri anlamlı bir şekilde ortaya çıkaracak tarzda tespit etmek, insanı kutsala doğru yönelten dinî bir fiildir. Kutsala doğru olan bu temel yöneliş önemini -bütün kozmik yapılara olduğu kadar- bütün yönelme noktalarından, tüm ferdî ve sosyal fiillere kadar genişletir. Böylece meskûn bir alan, kutsala oranla anlaşılabilir hale gelir. İnsanların yaşadığı yerlerin evren, şehir, köy veya yerleşim alanı, ev ve fert gibi çeşitli türleri kendi durum ve anlamlarını kutsala göre belirlerler. Onlar, insanların kendisine yöneldiği kutsalın tezahürleri ile birlikte tanımlanmışlardır. Yine yönelme bir varlığı kendisinden başka bir gerçeklikle ilişkilendirmeyi gerektirdiğinden, bütün hakikatlerin bir araya geleceği bir merkez meydana getirir.[1]

Kutsala atfedilen veya kutsalla bir şekilde irtibatlandırılan bir yer, gerçekte insanlar tarafından "seçilmemiş" sadece keşfedilmiştir. Bazıları bunu, "bütün kutsal mekânlar tanrısal bir işaretle belirlenir ve yine tanrıya tahsis edilirler" şeklinde ifade

[1] Eliade Mircea-Sullivan, Lawrence E., *"Orientation"*, Encyclopedia of Religion ed. Mircea Eliade, New York 1987, XI, 105.

etmişlerdir.[2] Nitekim yeryüzünde inşa edilen ilk mabed olan Kâbe'nin yeri, böyle bir işaretle Hz. İbrahim'e bizzat Allah tarafından gösterilmiştir (Hacc, 22/26). Aynı şekilde Beyt-i Makdis'in yeri de Davud (a.s)'a, melek aracılığıyla, yine Allah tarafından gösterilmiştir (II. Samuel, 24/16-25). Ayrıca, hemen hemen bütün dinlerde kutsal kabul edilen bu tür mekânlar, oralarda birer mabed yapılmak suretiyle kutsallıkları tescil edilmiş ve çeşitli din mensupları tarafından kutsal sayılan bu yapılar, bizzat kutsal tarafından da sahiplenilmiştir. İşte bundan dolayı Kâbe'ye "Beytullah (Allah'ın Evi), Kral Süleyman tarafından yapılana da "Beyt-i Makdis" (Yahve'nin Evi, I. Tarihler, 22/1; II. Tarihler, 3/1) gibi isimler verilmiştir. Diğer taraftan, bu kutsal mekânların Doğu-Batı, Kuzey-Güney gibi ana yönlerle ilişkileri bulunduğu gibi, dünyanın her yerinden insanların kendilerine yönelmeleri sebebiyle, kendileri de bir "yön" oluşturmuşlardır. İşte bu "yön" veya bir kutsal mekâna yönelme anlayışı, dinî literatürde "kıble" terimiyle karşılanmıştır. Bu husus, en açık ifadesini, "Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır..." (Bakara, 2/148) âyetinde bulmuştur.

I. TANIMI

Şu halde kıble, Türkçe "yön" demek olup, aslında insanın herhangi bir tarafa dönmesi veya bir yöne yönelen kimsenin üzerinde bulunduğu hâle verilen isimdir.

İslâm'daki geleneksel anlamıyla kıble, namazda dönülen mukabil mekân, Müslümanların kendisine doğru namaz kıldıkları yön, mescidin kıblesi gibi anlamlara gelmektedir. Namazda yüzün döndürüldüğü yerin ismi olmasının dışında, bir terim olarak da kullanılagelmiştir.[3] Kâbe'nin ya da Kâbe'nin batı köşesi ile altın oluk (mîzab) arasının, namaz kılarken dönülmesi gereken yönü diye de tanımlanmıştır.[4]

II- İLK KIBLE

Kur'ân-ı Kerim'de, **"Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev** (mabed), **Mekke'deki (Kâbe)dir"** (Âl-i İmran, 3/96); **"Biz, Beyt'i** (Kâbe'yi) **insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin** (orada namaz kılın). **İbrahim ve İsmail'e: Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için Evim'i temiz tutun, diye emretmiştik."** (Bakara, 2/125) buyurularak, Kâbe'nin Hz. İbrahim tarafından Tek Allah'a adanan ilk mabed olduğu ve bu sebeple bütün Müslümanlar için bir kıble ve yıllık olarak tekrarlanan Hacc'ın hedefi olarak seçildiği belirtilmiştir. Ayrıca İslâm öncesi dönemlerde bile Kâbe'nin, kişiliği ile her zaman Arap düşüncesinin ön

[2] Bkz. Eliade, Mircea, *Pattern in Comparative Religion,* Great Britain 1976, s. 370-376.

[3] Bkz. Muhammed b. Mükerrem b. Manzur, *Lisânü'l-Arab,* Beyrut ts., XI, 544-545; Râğıb Isfahani, el- *Müfredat fî Garîbi'l-Ku'rân*, İstanbul 1986, s. 592; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili,* İstanbul ts., I, 522; Brandon, S.G.F., *A. Dictionary of Comparative Religion* (DCR), London 1970, s. 521-522.

[4] Wensinck, A. J., *"Kıble",* İslâm Ansiklopedisi (İA), İstanbul ts., VI, 666; Brandon, DCR, 521-522.

saflarında yer almış olan Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'in hatırası ile özdeşleşmiş olduğu kaydedilmiştir.[5] Şu halde temeli Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından atılan (Bakara, 2/127) Kâbe, yeryüzünde inşa edilen ilk mabed ve dolayısıyla ilk kıble olma özelliğine sahiptir. Ayrıca Hz. İbrahim'den sonra gelen pek çok peygamberin de kıblesi olmuştur.[6] Hatta Ebu'l-Âliye er-Reyyâhî'den rivayet edildiğine göre, Salih (a.s)'ın mescidi ve kıblesi Kâbe'ye doğru idi. Yine o, "Musa (a.s) Kâbe istikametinde ve Sahra'ya doğru namaz kılardı ve Kâbe bütün nebilerin kıblesi idi" demiştir.[7] Böylece Kâbe, Süleyman (a.s)'ın Beyt-i Makdis'i inşasına kadar ilk mabed ve ilk kıble olma özelliğini sürdürmüştür.

III- YAHUDİLİK'TE KIBLE

Kıble açısından önem arzeden diğer bir şehir de Kudüs'tür. Yahuda tepelerinde kurulan ve İsrail devletinin merkezi haline gelen bu şehir, Kral Davud tarafından Yebusiler'den alınışından (II. Samuel, 24/16-25) ve daha sonra oğlu Süleyman tarafından M.Ö. 950'lerde Beyt-i Makdis'in orada inşa edilişinden sonra İsrail dininin de merkezi olmuştur. Yahve'nin huzurunun sembolü sayılan Ahid Sandığı'nın, mabed'in en kutsal mekânında bulunuşu da, oraya ayrıca bir kutsallık kazandırmıştır.[8] Böylece dinî bir merkez haline gelen ve aynı zamanda Kral Davud'un tabiî şehri ve İsa Mesih'in de doğum yeri olan (Matta, 2/1; Luka, 2/4) Kudüs'e, Yahudiler ve Hıristiyanlar kutsal bir şehir olarak bakıyorlardı. Fakat aralarında ortak bir kıble anlayışı yoktu.[9] Zaten Yahudiler de ancak Beyt-i Makdis'in inşasından sonra, Kudüs'e dönerek dua ve ibadet yapmaya başlamışlardı.

Kudüs'ün Kral Süleyman tarafından kıble olarak tayin edilişi, Kitab-ı Mukaddes'te şöyle anlatılmaktadır:

"Fakat ya Rab Allah'ım, bugün senin önünde bu kulunun ettiği feryadı ve duayı işitmek için bu kulunun duasına ve yalvarışına yönel; ta ki, bu kulunun bu yere doğru edeceği duayı işitmek için gözlerin bu eve; ismim orada olacaktır dediğin yere, gece gündüz açık olsun. Ve bu yere doğru dua ettikleri zaman, bu kulunun ve kavmin İsrail'in yalvarışını işit; gökte, meskeninde işit ve işitince bağışla" (I. Krallar, 8/28-30). Ayrıca Beyt-i Makdis, İsrail'den olmayan ve uzak memleketlerden gelenlerin de kıblesi olacaktır:

"Ve kavmin İsrail'den olmayan ecnebi de, senin ismin uğruna uzak memleketten gelince; gelip bu eve doğru dua edince; gökte, meskeninde işit ve ecnebinin sana feryat

---

[5] Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*: meal-tefsir (çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İstanbul 1996, I, 35..

[6] Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Câmiu'l-Beyân an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*, Mısır 1388/1968, II, 25-26; Ebu'l Fidâ İsmail b. Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mısır ts., I. 383.

[7] Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut ts. II, 150-151.

[8] The Penguin, *Dictionary of Religions* (DR), ed. John R. Hinnells, London 1988, s. 172, 324.

[9] Abdullah Yusuf Ali, *The Holy Qur'ân*, Medine 1410, s. 58 (147 nolu dipnot).

ettiği bütün şeylere göre yap, ta ki, kavmin İsrail gibi senden korkmak için, dünyanın bütün kavimleri senin ismini bilsinler ve yaptığım bu evin senin isminle çağrıldığını bilsinler" (I. Krallar, 8/41-43). Aynı şekilde, Kudüs'te bulunan İsraillilerin olduğu gibi, Kudüs dışında bulunan İsraillilerin de kıblesi idi:

"Eğer kavmin, onları göndereceğin bir yoldan düşmanına karşı cenge çıkarsa ve Rabb'e, seçtiğin şehre ve ismin için yaptığım eve doğru dua ederlerse; o zaman dualarını ve yalvarışlarını gökte işit ve onların davasını gör" (I. Krallar, 8/44-45). Sürgünde bulunan İsraillilerin de yine Beyt-i Makdis'e yönelerek ibadet etmeleri gerekiyordu:

"Onları sürgün eden düşmanların memleketinde bütün yürekleriyle ve bütün canlarıyla sana dönerlerse ve onların atalarına verdiğin memleketlerine, seçtiğin şehre ve ismine yaptığım eve doğru sana dua ederlerse; o zaman gökte, meskeninde dualarını ve yalvarışlarını işit ve onların davasını gör" (I. Krallar, 8/48-49).

Kral Süleyman'la başlayan kıble ve ona atfedilen önem konusundaki eski Yahudi uygulaması, Daniel'in kitabında daha net bir şekilde göze çarpmaktadır. Dindar birisi olan ve M.Ö. 606-538 arasında yaşadığı belirtilen Daniel, Asurlu Nabukadnezar tarafından Babil'e sürgüne götürülmüştü. Yahudilerin "tutsaklığına" rağmen o, Babil'de yüksek devlet memuriyetlerinde bulunmuş, buna rağmen Kudüs'e karşı olan bağlılığını devam ettirmişti.[10] Daniel'in odasının pencereleri Kudüs'e doğru açıktı ve önceleri yaptığı gibi günde üç defa diz çöküp Kudüs'e doğru dua ederdi (Daniel, 6/10). Böylece, Kral Süleyman'la başlayan Kudüs'e doğru yönelme uygulaması, Daniel'le birlikte daha belirgin hale getirilmiş ve günde üç defa olmak üzere vakitle kayıtlandırılmıştır.

Kudüs, Romalılar tarafından ele geçirilişinden ve Beyt-i Makdis'in yıkılışından sonra da Yahudiler için dinî merkez ve kıble olma özelliğini sürdürmüştür. Hatta ortaçağlarda Hıristiyanların ve Müslümanların idaresine geçtiği sırada orada Yahudi nüfusu azdı. Fakat sürgündeki Yahudiler için Kudüs, bütün Yahudilerin dua esnasında yöneldikleri kutsal şehir olmaya devam etmiştir.[11] Beyt-i Makdis'in yıkılışından sonra inşa edilen sinagogların yönü de Kudüs'e doğru idi. Ayrıca, sinagogların, rulo halinde el yazması Tevrat tomarlarının saklandığı "Aron ha-Kodeş" adı verilen ve İslâm'daki mihraba tekabül eden bölmeleri de Kudüs'e yönelik olarak yapılmıştır. Böylece Yahudilik'te, gerek evde gerek sinagoglarda, ibadet esnasında Kudüs'e dönülmektedir. Buna "mizrah (doğu yönü)" denilmektedir.[12]

Her ne kadar Yahudiler dua ve ibadetlerinde Kudüs'e yönelseler de, "doğu yönü" ile de ilişkilerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Eski Ahid'de doğu, "mizrah-semes (gün doğusu, doğu yönü)" (Sayılar, 21/11; Hâkimler, 11/18) veya "mizrah (doğu)" (Yeşu,

---

10 Yusuf Ali, age, s. 59 (150 nolu dipnot).

11 Hinnells, DR, 172.

12 Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi,* Ankara 1997, s. 253-254, 479; Hinnells, DR, 317.

4/19) ya da bir defaya mahsus olmak üzere sadece "mosâ (yükselmek)" (Mezmurlar, 75/6) gibi ifadelerle açıklanan bir yöndür. Aynı kullanıma Yeni Ahid'de "anatole (doğu)" şeklinde rastlanmaktadır (Matta, 2/1). Şüphesiz güneş-ay gibi ışık veren cisimlerin doğuşu, eski insanlara yön tayininde yardımcı olmuştur. Böylece "ön" anlamına gelen "gedem" veya biraz kök değişikliğiyle "gdm", Doğu'yu tanımlamak için sık sık kullanılmıştır.[13]

Diğer taraftan, İbraniler dünyayı dört parçaya ayırmışlar ve yönleri "yerin köşeleri" (İşaya, 11/12; Vahiy, 7/1, 20/8) veya "dört yel" (Hezekiel, 37/9; Vahiy, 7/1) diye tanımlamışlardır. Diğer pek çok Sâmi topluluklar gibi, doğan güneş İbranilerin temel yönünü belirlemiştir. Bu münasebetle Doğuya "ön" veya "şafağın söktüğü yer" adı verilmiştir. Diğer yönler de uygun tanımlarını Doğunun karşısındaki konumlarına göre almışlardır. Dolayısıyla Batı "arka" (Joel, 2/20), Kuzey "sol" (Tekvin, 14/15) ve Güney de "sağ" (I. Samuel, 23/24) idi. Eski Ahid, Doğu yönü dışında, yerel coğrafî tanımlamaları daha sık kullanmıştır. Bunlar arasında Kuzey, mitolojik bir arka planın izlerini daha sık taşır (Yeremya, 4/6 vd.; Joel, 2/20).[14]

Şu halde İbranilere göre Doğu, pusulanın belirleme noktası, güneşin doğuş yönü ve "ön" olarak kabul edilen bir yöndür. Aynı şekilde "Batı" da "arka" olarak kabul edilmektedir. Hatta Kudüs mabedi'nin Doğu kapısı, güneş ışıkları ilkbahar ve gün dönümünde Kudüsülakdes'e girecek şekilde yapılmıştır. Ayrıca, "Doğu'ya doğru bakan kapı" ifadesi, Hezekiel' in vizyonlarında göze çarpmaktadır (Hezekiel, 43/1-5).

IV- HIRİSTİYANLIK'TA KIBLE

Yahudiler dua ve ibadetlerinde Beyt-i Makdis'e yöneldikleri halde, Hıristiyanlar Doğuya yönelerek ibadetlerini yapmaktadırlar. Bizans İmparatorluğu döneminde Kudüs, Hıristiyanların eline geçmesine ve onlara göre de kutsal sayılmasına rağmen, Hıristiyanlar kiliselerini, doğu tarafına konulan çıkıntı veya altarla (sunak) birlikte, Doğuya dönük olarak yapmışlardır. Nitekim "Doğu Yönü" veya "Doğuya Yönelme" gibi manalara gelen "Orientation" kelimesi de, "Doğu" anlamına gelen "Orient"ten gelmektedir. Halbuki Doğu, pusula yönü olup herhangi bir kutsal yerin yönü olmadığı gibi, yönelme veya yön de herhangi bir pusula yönü ile ilişkileri ifade eder hale gelmiştir.[15] Gerçekte, hayat kaynağı sayılan güneş geceleyin kaybolduktan sonra tekrar Doğudan zuhur ettiğinden, ibadet esnasında Doğuya yönelmek eski putperestlerin bir uygulaması olup, bu âdet ilk Hıristiyanlar tarafından da benimsenmiştir. Çünkü Doğruluk Güneşi İsa Mesih Doğuda, Beytlehem'de doğmuştu (Matta, 2/1)[16]. Ayrıca,

---

[13] *The New Bible Dictionary,* ed. J. D. Douglas, Great Britain 1962, s. 330.

[14] Childs, B.S., *"Orientation", The Interpreter's Dictionary of the Bible,* New York-Nashville 1962, III, 608.

[15] Yusuf Ali, age, s. 58 (147 nolu dipnot); A. Oy, "Orientation", Encyclopedia Britannica, USA 1970, XVI, 1093.

[16] Pike, E. Royston, *Encyclopedia of Religion and Religions (ERR),* Great Britain 1951, s. 132.

İsa'nın doğumu üzerine gelen müneccimler de doğudan geldiği gibi, onun doğumuna işaret eden yıldızları da doğuda görmüşlerdi (Matta, 2/1-2)".[17]

Diğer taraftan, İsa Mesih'in doğum yeri olan Beytlehem, Kudüs'ün 5-6 mil güneyinde bir köy olup, İsa'nın doğumu anısına orada bir manastır içerisinde "Doğuş Kilisesi" inşa edilmiştir.[18] İsa'nın geleneksel doğuş yeri olan mağarayı içine alan bu kilise, Hıristiyanlık'taki en eski kiliselerden birisidir. M.S. 330'da Konstantin I tarafından inşa ve altıncı asırda Justinyen tarafından da restore edilmiştir.[19] Ayrıca bu kilise içerisinde Romalı veya Latin, Yunan veya Doğu Ortodoks ve Ermeni kiliselerine mensup Hıristiyanların kullanımına tahsis edilmiş bölümler vardır.[20] İsa'nın doğduğu yerde inşa edilen bu kilise Doğuda bulunduğundan dolayı, daha sonra inşa edilen diğer kiliseler, rahip ve cemaatin Doğu tarafta kurulan ilk altarla (sunak) yüz yüze gelebilmeleri için, Doğuya dönük olarak inşa edilmişlerdir.[21] Buna rağmen, altarın Doğuda bulunmuş olması gerçeğinin, ibadet eden her Hıristiyan'ın yüzünü Doğuya döndürmüş olduğu anlamına gelmeyeceği; çünkü, en azından modern uygulamaya göre bir kilisede bulunan oturakların ibadete katılanların farklı farklı yönlere dönecekleri şekilde yerleştirilmiş olduğu belirtilmiştir.[22]

Şu halde Hıristiyan kilise binalarında uzun bir seyir takip eden "yön" geleneği, kökenlerini Yahudi sinagoglarının "Kudüs mabedine doğru" şeklindeki coğrafî yönlendirilişinden ziyade, Greko-Romen mabedlerinin "Doğuya doğru" şeklindeki evrensel yönlendirilişinden alır. Nâdir istisnalarıyla birlikte, genellikle yer kısıtlamaları yüzünden, ilk Hıristiyan kiliseleri bir Doğu-Batı ekseni üzerinde yönlendirilmişlerdir. Bununla birlikte, en eski kiliseler ve dördüncü yüzyılın büyük Konstantin bazilikaları, girişleri Doğuda olmak üzere, genellikle Batıyı gösterecek tarzda inşa edilmişlerdir. Ancak beşinci yüzyılla birlikte bu düzenleme, girişler Batıda ve kilisede yarım daire şeklindeki çıkıntılı kısım, Doğuda ve ortaçağ kiliselerine de ölçü olacak şekilde aksi bir plâna sebebiyet vermiştir.

Manevî bir sebebe bağlı olmamakla birlikte, daha sonraki dönemlerde kiliselerin Doğuya döndürülmesine eskatolojik bir anlam da yüklenmiştir. Mesela görkem içinde gelecek olan İsa, İncil'de, Doğudan gelecekmiş gibi tasvir edilmiş ve şöyle denilmiştir: "Çünkü şimşeğin şarkta çakıp garpta dahi görüldüğü gibi, İnsan Oğlunun gelişi de böyle olacaktır" (Matta, 24/27). Bu sebeple, umumi dualarda olduğu gibi, özel duada da Hıristiyan Doğuya dönmeye alışmış ve büyük ilk bazilikalarda yarım daire şeklindeki çıkıntılı kısımda bulunan ve "İnsan Oğlunun işareti" sayılan geniş bir mozaik Haç, onların dualarının odak noktasını oluşturmuştur. Böylece Doğuda, ibadet esnasında

17 *Harper's Bible Dictionary,* ed. Madeleine S. Miller-J. Lane Miller, USA 1973, s. 147.
18 Pike, ERR, 53.
19 Brandon, DCR, 136.
20 Pike, ERR, 53.
21 Pike, ERR, 132.
22 Yusuf Ali, age, s. 58 (147 nolu dipnot).

okunan duada Doğuya yönelme çok önceden zorunlu hale gelmiştir. Ayrıca kiliseler de Doğuya doğrudur. Hıristiyanlar bunun sebebini: "İsa bizim güneşimizdir ve bizim kaybettiğimiz cenneti Doğudan restore edecektir" şeklinde açıklamışlardır. Batı litürjisinde Doğuya yönelme, Carolingan zamanlarında kural haline gelmiştir. Ancak, o zamanlarda sadece Doğuya değil, bilakis pusulanın bütün yönlerine mecazî ve manevî yorumlar atfedilmiştir. Mesela bu anlayıştan dolayı İncil Kuzey yönüne doğru okunmuştur. Çünkü Kuzeyin, kovulmuş olan şeytanın gücünü temsil ettiğine inanılmıştır.

Şüphesiz gerçek uygulamada Doğu-Batı ekseni kesin plâna göre nâdiren düzenlenmiştir. Yine son zamanlarda kiliseleri pusulaya başvurmaksızın inşa etmek âdet olmuştur. Bu husus, modern insanın herhangi bir yöne yönelme sembolizmini çok zayıf bulabileceğine ve şehir arazilerinin bu geleneği yeniden ihdas etmeyi gerektirmeyecek kadar pahalı oluşuna bağlanmıştır.[23]

Hıristiyanların dua ve ibadetlerini Doğuya dönerek yapmalarına gerekçe olarak, Hz. İsa'ya inanan Meryem adında bir kadının, onun mezarına akşam vakti giderken, yolda İsa'nın gölgesini görüp ona secde etmesi ve o sırada İsa'nın yönü Batıya doğru olduğundan, bu kadının Doğuya yönelmiş olduğu söylenmektedir.[24] Bu durumu gerçekçi bulmayan Birûnî, gölgeye secde etmek suretiyle onun Rab kabul edilmiş olacağını; o esnada İsa'nın yönü Batıya doğru idiyse, o durumda da Hıristiyanların kıblesine arkasını dönmüş olacağını ileri sürmüştür.[25] Birûnî'ye göre Hıristiyanların Doğuya yönelerek ibadet etmelerinde, Kilise Babalarının da rolü vardır.[26]

Hıristiyanlık'ta, ibadet ve dua esnasında genellikle Doğuya yönelmek âdet olduğu gibi, İsa'yı Son Gün'de, Doğudan ihtişam içerisinde gelirken görebilmesi için, ölen kimseyi ayakları Doğuya gelecek şekilde gömmek de eski bir uygulamadır ve yer yer hâlâ buna riayet edildiği de belirtilmektedir.[27]

V- DİĞER DİNLERDE KIBLE

Hz. İbrahim'in getirdiği dinî esasları benimseyen Hanifler, Yahudiler ve Hıristiyanlar dışında da kıble anlayışına sahip olan din mensupları vardı. Çünkü eski zamanlarda Sâmi kavimler arasında dua ve ibadet zamanlarında gelişi güzel bir istikamete yönelinmezdi. Asıl yönlerin isimlerinden anlaşıldığına göre, Hıristiyanlar dışında, bütün Sâmi kavimler de Doğuya yönelerek ibadet etmişlerdir. Hatta Essenilerin

---

23 Vogel, C., *"Orientation of Churches"*, New Catholic Encyclopedia, Washington 1967, X, 767.

24 Tümer, Günay, *Birûnî'ye Göre Dinler ve İslâm Dini,* Ankara 1991, s. 168.

25 Ebu'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *İfrâdu'l Mikâl fî Emri'z-Zilâl* (Resâilü'l Bîrûnî), Haydarabat 1948, s. 7-8.

26 Bîrûnî, *Tahdîdu Nihâyâti'l-Emâkîn li-Tashîhi Mesâfati'l-Mesâkîn* (neşr. M. Tavit Tancî), Ankara 1962, s. 220.

27 Pike, ERR, 132.

doğan güneşe doğru ibadet ettikleri; Suriye Hıristiyanlarının da tamamen doğu istikametine yöneldikleri belirtilmiştir.[28] Bununla birlikte Sâbiîler; diğer ibadetlerinde olduğu gibi, namazlarında Kuzeye yönelmektedirler. Çünkü onlar, Kuzeyin, Işık Kralının ve Işık Âleminin mekânı ve tamamıyla nurla kaplı olduğuna inanmaktadırlar.[29] Sâbiiler gibi Maniheistler de muhtemelen Kuzey Kutbuna yönelmektedirler. Onların inancına göre kâinatın en yüksek noktası, gök kubbesinin orta noktasıdır. Sâbiiler ve Maniheistlerin aksine, Harranilerin de Güney Kutbuna yöneldikleri söylenmektedir.[30] Genellikle bir Hintli de, sabahleyin yatağından kalktığında güneşe doğru eğilir ve yüzünü Doğuya çevirerek sabah ibadetini yapar.[31]

Görüldüğü gibi, başta Hz. İbrahim'in getirdiği dinî esasları benimseyen Hanifler, Yahudiler, Hıristiyanlar olmak üzere, hemen hemen her din sahibinin dua ve ibadet ederken yöneldiği bir kıblesi vardır. Bu husus, **"Her birinin yöneldiği bir kıblesi vardır..."** âyetinde en açık ifadesini bulmuştur. Şu halde İslâm öncesi dönemde Yahudiler Beyt-i Makdis'e, Hıristiyanlar Doğuya, diğer din mensupları da yukarıda belirtilen yönlere dönerek ibadet etmişlerdir. Şüphesiz Hz. Muhammed'in de, geleneğe uyarak, namaz için bir kıble tesis etmiş olduğunu kabul etmek mümkündür. Nitekim Peygamber (a.s)'ın, hicretten önce, Mekke'de iken, namazını Kudüs'e yönelerek kıldığı bilinmektedir. Müslümanlara göre Mekke ile Kudüs yeryüzündeki iki kutsal yerdir. Kur'ân-ı Kerim'de, Mescid-i Aksa ve çevresinin mübarek kılındığından bahsedilmiştir (İsra, 17/1).[32] Aynı şekilde Mekke'den de **"Şehirlerin anası"** diye söz edilmiştir (En'âm, 6/92).

VI- İSLÂM'DA KIBLE

Hz. İbrahim'le başlayan ve Hz. Muhammed'e kadar gelen süreç içerisinde, ilâhî kaynaklı dinler açısından Kâbe, Beyt-i Makdis ve Doğu yönü olmak üzere üç farklı kıble; Mekke ve Kudüs gibi iki dinî merkez ortaya çıkmıştı. Bu husus her üç dinin mensupları tarafından da bilinmekteydi. Dolayısıyla Kâbe ve Beyt-i Makdis, doğuşuyla beraber İslâm'ın tescil ettiği iki önemli mabed idi (bkz. Âl-i İmran, 3/96; İsra, 17/1). Hz. Muhammed de bunun bilincindeydi. Nitekim kendisine sorulan bir soru üzerine, *"Yeryüzünde ilk inşa edilen mabedin Kâbe, ikincisinin de Beyt-i Makdis olduğunu"* söylemişti.[33]

A. Hicretten Önce Kıble

Gerek peygamberliğinden önce, gerekse peygamberliğinin başlangıç yıllarında, Hz. Muhammed ve beraberindekiler namazlarında Kâbe'ye doğru yönelirlerdi. Bu,

---

28 Wensinck, "Kıble", İA, VI, 666.

29 Gündüz, Şinasi, *Sâbiîler: Son Gnostikler*, Ankara 1995, s. 161; Din ve İnanç Sözlüğü, Ankara 1998, s. 219.

30 Tümer, *Bîrûnî'ye Göre Dinler*, s. 168-169.

31 Pike, ERR, 181; Tümer-Küçük, age, s. 104, 482.

32 Wensick, "Kıble", İA, VI, 666.

33 Buhâri, Enbiya, 10, 40; Müslim, Mesâcid, 1, 2; Nesâi, Mesâcid, 3; İbn Mâce, Mesâcid, 7; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 150, 156, 157, 160, 166, 167.

vahiyle tespit edilmiş bir husus olmayıp açıkçası Kâbe'nin -o dönemde İslâm öncesi Arapların taptıkları çeşitli putlarla dolu olmasına rağmen- o zamana kadar Tek Allah'a adanmış ilk mabed olarak görülmesinin bir sonucu idi. Diğer taraftan Hz. Muhammed, tevhid inancının öteki kutsal merkezi olan Kudüs'ün yüceliğinin farkında olduğundan, kural olarak, Kâbe'nin güney duvarının önünde durup kuzeye doğru namaz kılardı. Böylece hem Kâbe'yi hem de Kudüs'ü karşısına almış olurdu.[34] İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre de, Mekke'de iken Kâbe'yi yanına alarak Beyt-i Makdis'e doğru yönelirdi. Bu şekilde her iki kıbleyi de birleştirmiş olurdu. Bu tavrıyla O, Kâbe'yi, müşriklerin putlarıyla dolu olmasına rağmen onlardan soyutluyor ve Hz. İbrahim'in, Allah'ın emriyle insanlığın hidayeti için kurmuş olduğu bir kutsal mekân olarak görüyordu.[35]

Hicret öncesi dönemde Mekke'de kıblenin Kudüs olarak kabul edilmesi, büyük bir ihtimalle baskı altında bulunan Müslümanların namazlarını açıkça eda edemedikleri ve ibadet için Kâbe'ye giremedikleri bir sırada uygulamaya konulmuştu.[36] Nitekim Hz. Peygamber'in Harem-i Şerif'e girerek namaz kıldığı sırada Ebû Cehl'in işkencesine maruz kalması da buna işaret sayılabilir.[37] Ayrıca bütün Araplar için olduğu gibi, Medineliler için de dinî faaliyetin merkezi Kudüs değil, Mekke idi. Buna göre, Mekke'de Kudüs lehine ilk değişikliğin yapılması bir zaruretin neticesi olduğu gibi, amacı da müşriklerle Müslümanlar arasındaki ayırımı belirtmekti.[38]

İslâm'ın başlangıcında Hz. Peygamber ve Müslümanların Beyt-i Makdis'e yönelerek ibadet etmelerinin en önemli sebeplerinden birisi de, o dönemde Kâbe'nin putlarla doldurulmuş olmasıydı. Buna rağmen Hz. Peygamber, Mekke'de bulunduğu sürece Kâbe'ye arkasını dönmeyip onu, namazda Beyt-i Makdis'le kendisi arasında bulundururdu.[39] Aynı şekilde, hicretten önce Resûlüllah'a bey'at etmek üzere Medine'den Mekke'ye gelen bir grup içerisinde, Ensar'ın ileri gelenlerinden Bera b. Ma'rur da vardı. Bera, yolda namazını Kâbe'ye dönerek kılmıştı. Diğerleri öyle yapmamış ve: "Nebi (a.s) Beyt-i Makdis'e doğru yönelirdi" demişlerdi. Mekke'ye geldiklerinde bu durumu Resûlüllah'a sormuş ve olanları ona anlatmışlardı. Resûlüllah da, onların bu konuda serbest olduklarına, isteyenin Beyt-i Makdis tarafını tercih edebileceğine işaret eder tarzda sözler söylemişti.[40] Her ne kadar Hz. Peygamber, o dönem itibariyle, ashaba bu noktada tercih imkanı sağlamışsa da, Bera b. Ma'rur'un, arkasını Kâbe'ye dönerek Kudüs'e doğru ibadet etmek istememesi, Müslümanların ibadet esnasında Kâbe'ye yönelme arzusunda bulunduklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

---

34 Esed, age, I, 39 (116 nolu dipnot).

35 Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi* (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1998, s. 104-105.

36 Fazlur Rahman, *İslâm* (çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın), İstanbul 1981, s. 23.

37 Buhari, Vüdu', 69, Salat, 109; Müslim, Cihad, 107, 110.

38 Fazlur Rahman, age, s. 23.

39 Olgun, age, s. 104-105; Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İstanbul 1995, I, 123.

40 Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, İstanbul 1335, I, 85.

Hz. Muhammed'in, hicret öncesinde Kâbe'ye ve Beyt-i Makdis'e aynı anda birlikte yönelerek namaz kılması, "namaz ilk defa farz kılındığında Peygamber (a.s) Beyt-i Makdis'e doğru mu, yoksa Kâbe'ye doğru mu kılıyordu?" sorusunun sorulmasına ve iki farklı görüşün ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Birinci görüşe göre, namaz farz kılındığında Beyt-i Makdis'e doğru kılıyordu. İbn Abbas da bu görüştedir. İkinci görüşe göre ise, namaz farz kılındığında Kâbe'ye doğru kılıyordu. Mekke'de kaldığı sürece de Hz. İbrahim ve İsmail'in namazları gibi Kâbe'ye doğru kılmaya devam etti. Medine'ye geldiğinde ise, on altı veya on yedi ay Beyt-i Makdis'e doğru kıldı, sonra Allah onu Kâbe'ye döndürdü.[41]

Bazı görüş farklılıklarının bulunmasına rağmen, Hz. Peygamber'in hicret öncesinde hem Kâbe'ye hem de Kudüs'e birlikte yönelerek ibadet ettiği daha muhtemel gibi görünmektedir. Bu da, Kudüs'ün niçin tercih edildiği şeklindeki bir soruya ve şu farklı görüşlere sebebiyet vermiştir: Birinci görüşe göre Hz. Peygamber kendi rey ve içtihadıyla böyle bir tercihte bulunmuştur. İkinci görüşe göre, Beyt-i Makdis'le Kâbe arasında muhayyerdi. Fakat Yahudilerin iman etmelerini ve onların gönüllerini kazanmayı umarak Kudüs'ü tercih etmişti. Zeccac'a göre, müşrikleri imtihan etmek içindi. Çünkü onlar Kâbe'ye yakınlık duyuyorlardı. İbn Abbas'ın da içinde yer aldığı Cumhura ait olan üçüncü görüşe göre, Hz. Muhammed'in Kudüs'e dönmesi Allah'ın emri ve vahyi ile gerekli görülmüştü. Sonra Allah bunu neshetti ve namazda Kâbe'ye yönelmesini emretti. Bu görüşe, "Üzerinde bulunduğun kıbleyi..." (Bakara, 2/143) meâlindeki âyeti de delil göstermişlerdir.[42]

B. Hicretten Sonra Kıble

Hicret öncesi döneme ait kıble ile ilgili rivayetlerden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber ve Müslümanlar, namazlarını Kâbe ve Beyt-i Makdis'e birlikte yönelerek kılıyorlardı. Medine'ye hicret ettiklerinde bu iki kıbleyi birleştirme imkânı ortadan kalkmıştı.[43] İbn Abbas'tan gelen rivayete göre Resûlüllah Medine'ye hicret ettiğinde -ki Medine halkının çoğunluğu Yahudi idi- Allah, Peygamberine Beyt-i Makdis'e dönmesini emretti. Böylece Yahudilerin kıblesine yönelerek on altı-on yedi ay ibadet etti. Yahudiler buna sevinmişlerdi.[44] Hz. Peygamber'in amacı Yahudileri İslâm'a ısındırmak, İslâm'a yönelmelerini sağlamak ve aslında Allah'tan gelen bütün dinlerin özde bir olduğunu anlatmak idi. Fakat gönlü, İbrahim (a.s)'ın kıblesi olan Kâbe'nin kıble olmasını istiyordu. Çünkü Yahudiler, İslâm'a ısınmak şöyle dursun, bundan şımararak, bir taraftan: "Muhammed ve adamları kıblenin neresi olduğunu bilmiyorlardı, biz onlara yol gösterdik",[45] diğer taraftan da: "Muhammed, dinimizin hükmünün geçmiş olduğunu iddia ettiği halde kıblemize yöneliyor" demeye başlamışlardı. Müşrikler ise,

41 Kurtubi, age, II, 150; bkz. Yazır, age, I, 434.
42 Kurtubi, age, II, 150.
43 Ahmed b. Hanbel, I, 325; İbn Kesir, I, 189.
44 Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri,* İstanbul ts., I, 250.
45 Ateş, age, I. 250.

Müslümanlara hitaben: "Siz, İbrahim'in kıblesini bırakıyorsunuz da Yahudilerin kıblesine karşı namaz kılıyorsunuz" diyorlardı.[46] Dinin ruhundan ayrılıp sadece şeklinde kalan bu kimseler, kıblenin, insanlar arasında birliği sağlamanın ve birlikte Allah'a yönelmenin bir sembolü olduğunu unutmuş, Süleyman mabedi'ne veya belirli bir binaya yönelmenin dinin ruhu olduğunu sanmışlardı. Ayrıca Hz. Muhammed'in kendi kıblelerine yönelmesini kendileri için bir övünme vesilesi yapmışlardı. Bundan dolayı, zaten daha önce her üç dinin temellerini atmış olan Hz. İbrahim'in yaptığı Kâbe'ye yönelerek ibadet eden Allah Resûlü, yine oraya dönmek için Allah'ın buyruğunu bekliyordu.[47] Bunun için dua ediyor ve zaman zaman da göğe doğru bakıyordu.[48] Nihayet Bedir Gazası'ndan iki ay önce:[49] "(Ey Muhammed!) **Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu** (yücelerden haber beklediğini) **görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir.** (Ey Müslümanlar!) **Siz de nerede olursanız olun,** (namazda) **yüzlerinizi o tarafa çevirin...**" (Bakara, 2/144) şeklindeki emir geldi.

Âyette geçen "tekallüb (çevirmek)" lafzı ile ilgili olarak şöyle bir yorum yapılmıştır: "Tekallüb", "döndürmek, çevirmek" anlamına gelmektedir. Şüphesiz Nebi (a.s) sadece yüzünü semaya döndürüyordu. Çünkü Ona Kâbe'ye döndürüleceği vadedilmişti. İşte bundan dolayı kendisine vahyin gelmesini bekliyor ve bunu Allah'tan istiyordu. Allah da ona bu konuda izin vermişti. Zira peygamberler, olmasını arzu ettikleri bir işte hayır olmadığı için Allah'ın kendilerine icabet etmeyeceğinden ve bunun da toplumları için bir fitneye sebebiyet verip vermeyeceğinden emin olmadıkları için, ancak kendilerine izin geldikten sonra Allah'tan bir şey isterlerdi. İşte, **"yüzünün semaya çevrilmekte olduğunu görüyoruz..."** âyetinin anlamı budur.[50]

Hz. Peygamberin, Medine'ye hicretten sonra on altı-on yedi ay kadar Kudüs'e doğru yöneldiği sırada Yahudilerin bazı dedi kodular çıkarmaları üzerine, Yüce Allah'tan kendisini Kâbe'ye doğru yöneltmesini istemesi, Mekke devrinde Kâbe'nin kıble olarak en az Beyt-i Makdis kadar önemsendiğini göstermektedir. Sonuç itibariyle, Hz. Peygamber'in henüz Mekke'de iken ibadetlerinde Kudüs'e doğru yöneldiği bilinse de, Hz. İbrahim'den kalma olduğu için Kâbe'ye de en az Beyt-i Makdis kadar önem verdiği görülmektedir.

Kıble değişikliğini bildiren âyet, kıble değişikliği ile ilgili emrin kesin olduğunu göstermekle birlikte, bu emrin nerede geldiği konusunda farklı rivayetler mevcuttur.

---

46 Olgun, age, s. 105.
47 Ateş, age, I, 250.
48 Taberi, Tefsir, II, 20.
49 Ateş, age, I, 250.
50 Cessas, age, I, 90.

C. Kıble Değişikliği İle İlgili Emir Nerede Geldi?

Kıble değişikliği emrinin öğle, ikindi veya sabah namazında; hatta namaz dışında geldiğine dair farklı rivayetler mevcuttur. Bu konu ile ilgili olarak Bera b. Âzib şöyle demiştir: "Resûlüllah Beyt-i Makdis'e doğru on altı veya on yedi ay namaz kıldı ve Kâbe'ye doğru dönmeyi arzu ediyordu. Nihayet Allah, **'yüzünü göğe doğru çevirdiğini görüyoruz...'** meâlindeki âyeti indirdi. O da Kâbe tarafına yöneldi. Bunun üzerine insanlardan sefih kimseler -ki bunlar Yahudilerdi-'üzerinde bulundukları kıblelerinden onları ne çevirdi' dediler. Allah da, Doğunun da Batının da Allah'a âit olduğunu ve dilediği kimseleri doğru yola ulaştıracağını söylemesini istedi. Nebi (a.s) ile beraber bir adam da namaz kılmıştı. Namazı kıldıktan sonra yola çıktı ve Ensar'dan ikindi namazını Beyt-i Makdis'e doğru kılan bir grupla karşılaştı. O kişi, onlara, Resûlüllah'la beraber namaz kıldığına ve namazda Kâbe tarafına yöneldiğine şahit olduğunu söyledi. Bu haber üzerine kavim, bulundukları yönden dönüp Kâbe tarafına yöneldiler".[51] Bera b. Âzib'den gelen başka bir rivayete göre de, "Nebi (a.s) Beyt-i Makdis'e doğru on altı veya on yedi ay namaz kıldı ve kıblesinin Kâbe'ye doğru olmasını arzu ediyordu. Nihayet ikindi namazını kıldı ve onunla birlikte bir grup da kıldı. Resûlüllah ile birlikte namaz kılan erkeklerden birisi yola çıktı ve bir mescid ehline, onlar rükuda iken rastladı ve onlara, 'Allah şahit ki, Nebi (a.s) ile birlikte Kâbe'ye doğru namaz kıldım' dedi. Bunun üzerine onlar, olduğu gibi Kâbe cihetine döndüler. Kâbe'ye doğru dönülmeden önce eski kıble üzere ölen veya öldürülen kimseler vardı. Onlar hakkında ne diyeceğimizi bilmiyorduk. Bunun üzerine, **'Allah sizin imanınızı zâyi etmez...'** meâlindeki âyet nâzil oldu".[52] Yine Bera'dan rivayet edilen ve İbn Mâce'de yer alan konu ile ilgili hadisin devamında: "Resûlüllah (a.s), kendisine kıble değişikliğini bildirmek üzere Cebrâil (a.s) geldiğinde, Ona, Beyt-i Makdis'e doğru kıldığımız namazlarımın durumu ne olacak diye sordu. Bunun üzerine yukarıdaki âyet nâzil oldu" denilmiştir.[53] Âlimler bu âyetin, Beyt-i Makdis'e doğu namaz kılarken ölenler hakkında nâzil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buhari'de yer alan Bera b. Âzib hadisinde de görüldüğü gibi, ilgili âyette namaz, niyet, söz ve ameli ihtiva ettiğinden dolayı "iman" şeklinde isimlendirilmiştir.[54]

Kıble değişikliği ile ilgili diğer bir rivayete göre Peygamber (a.s), bir kısım cemaat ile Beni Seleme mescidinde öğle namazının farzının iki rekatını Kudüs'e doğru kıldıktan sonra, vahiy gelerek diğer iki rekatını Mekke'ye dönerek kılmışlardı. Bu sebeple bu mescide, "Mescidü'l-Kıbleteyn (İki Kıbleli Mescid)" denilmiştir.[55] Abdullah b. Ömer'in rivayetine göre ise, "İnsanlar Kuba'da sabah namazını kılarlarken ansızın birisi çıkageldi ve 'Allah, Nebi (a.s)'a, Kâbe'ye yönelmesini emreden bir âyet indirdi' dedi ve

[51] Buhari, Salat, 31, Tefsiru Sure 2, 18.

[52] Buhari, Tefsîru Sure 2, 11, İman, 30; İbn Kesir, I, 189; Wensinck, *"Kıble"*, İA, VI, 666-667.

[53] İbn Mâce, Kıble, 56.

[54] Kurtubi, age, II, 157.

[55] Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî, *Tefsîru'l -Beydâvî*, Dersaadet, İstanbul ts., I, 93; Wensinck, *"Kıble"*, İA, VI, 666-667.

Kâbe'ye dönmelerini istedi. Onlar da Kâbe'ye yöneldiler. O esnada insanların yüzü Şam'a doğru idi. Gelen bu haber üzerine yüzlerini Kâbe'ye doğru çevirdiler"[56]. Görüldüğü gibi kıble değişikliği ile ilgili emrin öğle, ikindi veya sabah namazında geldiğine dair rivayetler vardır. Hatta bu emrin namaz dışında geldiğini söyleyenler de olmuştur. Konu ile ilgili rivayetler birlikte değerlendirildiğinde, bir defa kıble değişikliği ile ilgili haber Kuba mescidine ertesi günü sabah namazında ulaşmış olduğundan, bu emrin sabah namazında gelmediği kesindir. Geriye öğle ve ikindi namazları kalmaktadır. Bera b. Âzib'den rivayet edilen ve Nesai'de yer alan bir hadiste şöyle denilmiştir: "...Resûlûllah Medine'ye geldi ve Beyt-i Makdis'e doğru on altı ay namaz kıldı. Sonra Kâbe'ye döndürüldü. Nebi (a.s) ile birlikte namaz kılanlardan birisi Ensar'dan bir topluluğa rastladı ve 'ben şehadet ederim ki Resûlüllah Kâbe'ye döndürüldü' dedi ve bunun üzerine onlar da Kâbe'ye yöneldiler".[57] Bu hadiste, Hz. Peygamberle birlikte namaz kılan birisinden söz edildiği halde, kılınan namazın hangi vakit olduğu belirtilmemiştir. Bir vakti kıldıktan sonra yola çıkan birisinin diğer bir namaz vaktinde başka bir mescide uğradığından söz edildiğine göre, tabiî olarak bu kişi öğle namazını kıldıktan sonra yola çıkmış ve ikindi vaktinde bir başka mescid ehline rastlamış olmalıdır. Bu durumda, kıble değişikliği ile ilgili emrin öğle namazında Seleme Oğulları mescidinde geldiği, ilgili haberin ikindi namazında bir başka mescide ulaştığı ve ertesi günü sabah namazında da Kuba halkına duyurulduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Hz. Peygamber'e biat edenlerden birisi olarak bilinen Eslem kızı Nüveyle'nin: "Biz öğle namazında idik. Birden Abbad b. Bişr b. Kayziyy çıkageldi ve: 'Resûlüllah (a.s) kıbleye -veya Beyt-i Haram'a- yöneldi' dedi. Bunun üzerine erkekler kadınların, kadınlar da erkeklerin yerini aldı"[58] şeklindeki rivayeti de, kıble değişikliği ile ilgili emrin öğle namazında geldiği yönündeki rivayetleri desteklemektedir.

D. Yahudilerin ve Diğerlerinin Kıble Değişikliğine Tepkileri

Daha önce Hz. Peygamber'in ve Müslümanların kendi kıblelerine yönelmelerine sevinen ve bunu öteki milletlere karşı bir üstünlük ve övünç vesilesi sayan;[59] yerine göre de, "Muhammed, dinimizin hükmünün geçmiş olduğunu iddia ettiği halde kıblemize yöneliyor" gibi sözler sarfeden[60] Yahudilerin, bu defa da kıble değişikliğine tepki göstereceklerini Allah, önemine binaen değişiklik emrinden önce şöyle bildirmişti: **"İnsanlardan bir kısım beyinsizler, 'yönelmekte oldukları kıblelerinden onları çeviren nedir?' diyecekler. De ki: Doğu da Batı da Allah'ındır. O, dilediğini doğru yola iletir"** (Bakara, 2/142). Şu halde, kıblenin değiştirilmesi Müslümanları ne kadar

[56] Buhari, Salat, 32, Âhad, 1, Tefsiru Sure 2, 14, 16, 17, 19; Nesâi, Salat, 24, Kıble, 3; Mâlik b. Enes, Muvatta', Kıble, 6; Ahmed b. Hanbel, II, 113.

[57] Nesai, Salat, 22, Kıble, 1.

[58] Kurtubi, age, II, 149; İbn Kesir, I, 193; Ateş, age, I, 250-251; Arnold, T. W., *İntişar-ı İslâm Tarihi* (terc. Hasan Gündüzler), İstanbul 1982, s. 42.

[59] Çakan, İsmail L.-Solmaz, Mehmet N., *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi,* İstanbul 1985, III, 44-45.

[60] Olgun, age, s. 105.

sevindirmiş ise, İslâm düşmanlarını da o kadar üzmüş ve ileri geri sözler sarfetmeye sevketmişti. İşte âyet, onların bu davranışlarına işaret etmektedir.

Âyette de belirtildiği gibi, bu değişikliğin asıl önemini ve Müslümanlar için ne ifade ettiğini kavrayamayan bazı anlayışsız kişiler, Müslümanların zihninde şüphe uyandırmak için çeşitli fikirler öne sürmeye başladılar. Gerçekleri kavrayabilecek aklî kapasiteye sahip olmadıkları için, Allah'ın belli bir nokta veya yön ile sınırlı olduğunu ve kıble değişikliğinin Allah'tan yüz çevirmek anlamına geleceğini düşünüyorlardı. Âyette: **"De ki: Doğu da Batı da Allah'ındır..."** buyurularak, bu yanlış anlayışa cevap verilmiş; Doğu, Batı ve ikisi arasındakilerin mülkünün ve istediği herhangi bir tarafa yönelmeyi etmemenin de Allah'a ait olduğu; bu konuda her türlü tasarrufa sahip bulunduğu belirtilmiştir.[61] Çünkü Yahudiler, Kudüs'e yönelmenin daha evlâ olduğunu; nebilerin vatanı olduğu için Allah'ın orayı şereflendirdiğini ve yücelttiğini düşünüyorlardı. Bu âyetle Allah, onların bu şekildeki düşüncelerini reddetmiştir. Çünkü vatanın doğusu da batısı da Allah'a aittir. Allah onu her zaman kullarının maslahatına uygun olarak istediğine verir. Ayrıca, vatanın kendisi fazilete lâyık olmaz.[62] Bu âyetle, kıble değişikliği gerçekleştikten sonra Hz. Peygamber'e: "Kıblemize tekrar döndün" diyen, müşrik Araplara da cevap verilmiş olduğu belirtilmiştir.[63]

Dolayısıyla ilgili âyetle, kıblenin belli bir yönde olması, Allah'ın sadece o yönde olduğu anlamına gelmez. Nereye dönülürse dönülsün, Allah'ın zatı oradadır; zamandan mekândan münezzehtir (Bakara, 2/115) denilmek istenmiştir. Kıble konusunu ele alan âyetlerin devamında da: **"Gerçek erdemlilik, yüzünüzü doğuya veya batıya çevirmeniz ile ilgili değildir...!"** (Bakara, 2/177) buyurularak, yalnızca görünür/dış biçimlere uyum sağlamanın erdemliliğin gereklerini yerine getirmek için yeterli olmadığı ilkesi vurgulanmıştır.[64] Yine Kur'ân'da açıkça belirtilmiştir ki, "namaz, sadece kalkıp Kâbe'ye yönelmek, beden ve dil ile belli başlı bir kaç hareketi yapmaktan ibaret değildir. Şüphesiz ki namaz ve namaz gibi diğer ibadetler, bir Müslüman'ın en başta gelen görevlerindendir. Fakat bir bütün olarak İslâm'dan soyutlaştırıldıkları zaman, sadece bir tiyatro oyunu gibi basit düzeyde kalırlar.[65]

Yahudilerin, Bakara, 2/142'de belirtilen itirazlarında ısrar etmeleri üzerine onlara bir kez daha cevap verilmiş ve: **"Unutmayın, insanlık için inşa edilen ilk mabed, Bekke** (Mekke)**'dekiydi..."** (Âl-i İmran, 3/96) denilmiştir. Bu bağlamda Mekke'deki mabedden, yani Kâbe'den söz edilmesi, onun Kur'ân'da tayin edilen namaz yönü (kıble) oluşu gerçeğinden kaynaklanır. Kâbe'nin prototipi Hz. İbrahim ve İsmail tarafından inşa edildiğinden (Bakara, 2/125) -bu sebeple, Kudüs'teki Süleyman mabedi'nden daha eski olduğundan ve kıble olması için zaman önceliğine sahip bulunduğundan- onun, Kur'ân'a

61 Kurtubi, age, II, 153; İbn Kesir, I, 190.
62 Cessas, age, I, 86.
63 Kurtubi, age, II, 168.
64 Esed, age, I, 48 (143 nolu dipnot).
65 Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân* (çev. Alpaslan Açıkgenç) Ankara 1987, s. 148.

tâbi olanların kıblesi olarak tayin edilmesi, netice itibariyle, bütün bir Kitab-ı Mukaddes'in temeli olan İbrahimî gelenekten bir kopuş anlamına gelmez; aksine, Hz. İbrahim ile doğrudan irtibatın yeniden kurulmasını sağlamış olur.[66]

E. Kıble Değişikliğinin Önemi

Burada şu hususa da işaret edilmesi gerekir ki, kıblenin ibadet esnasında değiştirilmesi, ilk bakışta görüldüğünden daha da mânidardır. Gerçekten bu değişiklik, İslâm ümmet hayatının başlangıcı ve tamamen müstakil bir içtimâi yapıya kavuşması demekti. Tarihi kayıtların mevcudiyetinden daha eski zamanlardan beri Arabistan'ın bütün kabileleri için bir hac mahalli olan Kâbe, bundan böyle bütün Müslümanların dinî merkezi olmaya başlamıştır.[67]

Kıble değişikliği, aynı zamanda İslâm ümmetinin önderliğinin ilan edilmesi anlamına geliyordu. Âyette geçen, **"İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız..."** (Bakara, 2/143) sözü ile, hem Hz. Muhammed hem de kıble değişikliği kastedilmektedir: Müslümanlar kendilerinin "vasat ümmet" olmalarını sağlayan bütün meziyetlere, hidayete tâbi olarak ulaşmışlardı. Kıblenin Beyt-i Makdis'ten Kâbe'ye çevrilmesi ise, İsrail oğullarının önderlik görevinden alınıp yerine Müslümanların konulduğunu gösteriyordu. Bu sebeple, kıblenin Kudüs'ten Kâbe'ye çevrilmesi bazılarının sandığı gibi sadece bir yön değişikliği değil, aslında önderlik görevinin İsrail oğullarından alınıp Hz. Muhammed'e verildiğinin ilânı idi.

Arapça "ümmet-i vasat" ifadesi, başka bir dilde hiç bir kelimenin tam anlamını karşılayamayacağı kadar geniş manalıdır. O, belirli sınırları aşmayan, orta yolu izleyen, diğer milletlere âdil davranan ve onlarla iyi ilişkilerini hak ve adalete dayandıran, doğru ve soylu bir toplum demektir.[68] Âyette geçen "vasat (mutedil) ümmet" ifadesi: "Nasıl Kâbe yeryüzünün ortasında bulunuyorsa, aynı şekilde sizi de orta ümmet yaptık. Yani sizi nebilerin aşağısında ve diğer ümmetlerin üstünde bir konumda yarattık" şeklinde açıklanmış ve vasatın, "âdil" anlamına geldiği belirtilmiştir. Ayrıca, "her şeyin iyisinin ortası olduğu"dur ifadesinden sonra, bunun "âdil ve hayırlı ümmet" şeklinde de yorumlandığı kaydedilmiştir.[69] Böylece, âyette geçen "vasat" kelimesi ile "adâlet"in veya "âdil olma"nın ön plâna çıkarılmış olduğu anlaşılmaktadır.[70] Aynı zamanda "vasat ümmet" ifadesi, "Yahudiliğin kaskatı tutumu ile, Hıristiyanlığın aşırı yumuşaklığı arasında orta bir ümmet" şeklinde de yorumlanmıştır.[71] Bu ümmetin bir özelliği de,

---

66 Esed, age, I, 109 (75. Dipnot); Ebu'l-Âlâ Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'ân: Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri* (Heyet), Istanbul 1996, I, 280-281.

67 Arnold, age, s. 42; Çakan-Solmaz, age, III, 46.

68 Mevdûdi, Tefhim, I, 122-123.

69 Kurtubi, age, II, 153; İbn Kesir, I, 189.

70 Bkz. Buhari, Tefsîru Sure 2, 13.

71 Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân,* s. 148.

"insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet..." (Âl-i İmran, 3/110) olmasıdır.

Hz. Peygamber, kıble değişikliği ile ilgili âyetlerden aldığı mesajla, bu değişikliğe büyük önem atfediyordu. Konu ile ilgili diğer rivayetlerde yeni kıble Kâbe'nin, Hz. İbrahim'in kıblesi olarak gösterilmesi, Hz. Muhammed'in takibe başladığı yeni siyasî ve dinî tavrı ile bu değişiklik arasındaki münasebettir. Bilindiği gibi Kâbe, ta eskiden beri dinî bir merkez olarak tanınır ve Müslümanların menasikine benzeyen hac usûlünden bahsedilirdi. Dolayısıyla kıble değişikliği Hz. Peygamber ve Müslümanlar açısından çok önemli bir hâdise idi. Çünkü Hz. Peygamber, peygamberlik görevinin esası olan bir meseleye, yani Mekke'de İslâm'ı kabul ettirmek ve bu dinî merkez vasıtasıyla İslâm'ı daha ötelere yaymak hususuna dikkatini çevirmişti. Onun bundan sonraki bütün çabaları bu amaca yönelikti. Bu uğurda Mekke'de büyük çaba harcamasına rağmen, fazla başarı sağlayamamıştı.[72]

Hz. Peygamber'in Medine'de uyguladığı mücadele yöntemi, Mekke'de bulunduğu sırada olduğu gibi, ilk hedef olarak Mekke'yi İslâm davasına kazanmayı ve Mekke'den dışarıya doğru yayılmayı öngörüyordu. İki güçlü etken bu siyaseti hazırlamıştı: Bunlardan birincisine göre, Mekke Arapların dinî merkezi idi ve Arapların İslâm dininde bir araya gelmeleriyle, bu din dışarıya doğru yayılabilirdi. İkinci etkene göre ise, eğer Hz. Muhammed'in kendi kabilesi İslâm dinine kazanılabilirse, bu, İslâm dini için büyük bir destek sağlayabilecekti; çünkü Kureyş kabilesi, kendi durumu ve diğer kabilelerle yaptığı anlaşmalar dolayısıyla, büyük kuvvet ve etkinlik kazanmıştı.[73] Dolayısıyla, Hz. Peygamber için Kâbe ideal bir kıble olduğu gibi, muhacirler için Mekke'yi tekrar ele geçirmeye bir teşvik; Mekke'li müşrikler için de ağır bir tehdit anlamına geliyordu.[74]

F. Kıble Değişikliğindeki Hikmetler

Kıble değişikliğindeki bir hikmet de, âyette şöyle açıklanmıştır: **"...Senin** (arzulayıp da şu anda) **yönelmediğin kıbleyi** (Kâbe'yi) **biz ancak peygambere uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenden ayırt etmemiz için kıble yaptık. Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zâyi edecek değildir..."** (Bakara, 2/143). Bu âyetle ifade edilmek istenen şey şudur: Hz. Peygamber Medine'ye gelip Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmaya başlayınca, bu iş Arapların gücüne gitmişti. Daha sonra tekrar Kâbe'ye dönülerek namaz kılınması emredildiği zaman Araplar sevinmiş, bu defa da bu değişiklik Yahudilerin gücüne gitmişti. Yahudiler: "Bu ne iş böyle, kâh buraya, kâh oraya? Bunda kesinlik ve kararlılık olsa böyle olur mu ?" diye İslâm'dan çıkıp dinden dönenler olmuştu. Bu sırada münafıklar da, ipe sapa gelmez sözlerle Müslümanlar arasına şüphe ve fitne sokmaya çalışmışlardı. Müslümanlardan bazıları da, "vefat eden arkadaşlarımızın kıldığı namazlar

[72] Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 22.
[73] Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 24.
[74] Çakan-Solmaz, age, III, 44-45.

ne olacak?" diye telaş ve endişeye kapılmışlardı. İşte bütün bunlara karşı ve daha doğrusu, kıblenin değişmesinden önce bu gibi hallerin olabileceğine işaret etmek üzere bu âyetler inmiştir. Bu meselede bir çok bakımdan imtihan vardır. Denilmek istenmiştir ki: Gerçi bu hal, bu imtihan büyük ve ağır bir şeydir; ancak Allah'ın hidayet ihsan ettiği, imanda sebat için irade nasip eylediği kimselere ağır gelmez, onlara Allah'ın hiç bir emri ağır gelmez. Şunu da iyi biliniz ki Allah, sizin imanda sebatınızı ve imanınızın eseri ve alameti olarak kıldığınız namazlarınızı ve iyiliklerinizi hiç yok etmez, kaybolmasına izin vermez. Binaenaleyh, kıble değişmiş olunca, bundan evvel kıldığınız namazlar ve vefat eden kardeşlerinizin namazları Allah katında kaybolmaz.[75]

Buradaki bir başka incelik de şudur: Rivayete göre Müslümanlar Mekke'de iken, Kâbe'ye doğru yönelen müşriklerden ayrılmak için Beyt-i Makdis'e yönelmeleri emredilmişti. Nebi (a.s) Medine'ye hicret ettiğinde, Medine'ye komşu olan Yahudiler Beyt-i Makdis'e yöneliyorlardı. Daha sonra, Müslümanlar, Mekke'de iken müşriklerden ayrıldıkları gibi, Medine'de de Yahudilerden ayrılmak için Kâbe'ye doğru döndürüldüler. Böylece zaman içerisinde müşriklerin de, Yahudilerin de kıblelerine muhalefet edilmiş oldu.[76]

Kıble değişikliği yukarıda değindiğimiz gibi aynı zamanda bazıları için bir imtihan vesilesiydi. Çünkü kıble değiştirildiğinde Müslümanlardan bir grup dinden dönmüş, bir grup da münafık olmuştu. İşte bundan dolayı, **"...Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına ağır gelir..."** (Bakara, 2/143) denilmiştir.[77] Yani, senin vaktiyle üzerinde bulunduğun kıbleyi, ancak Peygambere uyanları, geldiği izden geri dönüp gidecek ve dinden dönecek olanlardan seçip ayırmak, çirkin ile güzeli, yani iyi ile kötüyü birbirinden ayırdetmek ve bu suretle her birinin halini açığa çıkarmak, Benim bildiğim şeyi sizlerin de bilmesini sağlamak içindir. Böyle olmasa idi, onları yalnızca Ben bilirdim, siz bilemezdiniz, ayırt edemezdiniz.[78]

G. Kıbleye Dönmenin Farz Kılınışı ve Kıble-Namaz İlişkisi

"(Ey Muhammed!) **Biz senin yüzünü göğe doğru çevirmekte olduğunu** (yönlerden haber beklediğini) **görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir...**" (Bakara, 2/144) âyetiyle birlikte eski kıble kaldırılmış ve istikbâl-i kıble, yani namaz kılarken yüzün Mescid-i Haram tarafına çevrilmesi farz kılınmıştır.[79] Böylece, kıble değişikliği ile ilgili olarak, **"Doğu da Batı da Allah'ındır: Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır..."** (Bakara, 2/115) âyeti ile başlayıp devam eden işaretler bu âyet ile kesin şeklini almıştır. Artık namazda Kâbe'ye yönelmek farz olarak kesinlik kazanmıştır.

[75] Yazır, age, I, 434-435.
[76] Cessas, age, I, 86.
[77] Kurtubi, age, II, 157.
[78] Yazır, age, I, 434.
[79] Yazır, age, I, 435.

Bunun için bazı din âlimleri nâsih (neshedici) olan âyetin bu, "Her nereye dönerseniz..." âyeti olduğuna kâni olmuş iseler de doğrusu çoğunluğun dediği gibi neshedici olan, **"Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir..."** emridir. Yüce Allah, bizzat Resûlünü böyle bir emirle taltif buyurduktan sonra, başka yerlerde yaşayan diğer Müslümanlara da ayrıca: "Ve her nerede bulunursanız, yani nerede namaz kılarsanız, yüzlerinizi onun tarafına çeviriniz, yani Kâbe'nin bulunduğu tarafa yöneliniz" buyurmak suretiyle, namaz kılmak için bir mescid gibi belli ve özel bir yerde bulunmak şart olmadığı, muhakkak bir mescitte namaz kılmak farz olmadığı halde, belli bir kıble olarak Mescid-i Haram'a doğru, Kâbe tarafına doğru dönmenin farz olduğunu bildirmiştir.[80]

İlgili âyetin devamında, **"...Ehl-i kitap, onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler..."** buyrularak, aslında Kâbe'nin onların da kıblesi olduğuna; Yahudi âlimlerinin ve Hıristiyan din adamlarının, Kâbe'nin Hz. İbrahim ve ondan sonraki nebilerden pek çoğunun kıblesi olduğunu pekâla bildiklerine; daha sonra onların bunu gizleyip bir kısmının Doğuya, bir kısmının Beyt-i Makdis'e doğru yönelerek, Allah'ın kendilerine emrettiği şeyi terkettiklerine işaret edilmiştir.[81]

Bu arada, "Hz. Peygamber, Yahudilerin gönlünü kazanma ve onları İslâm'a ısındırma niyet ve çabasıyla, özellikle Medine'de Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldı." gibi söylentiler de dikkate alınarak, şu gerçek hatırlatılmıştır: "(Yemin olsun ki habibim!) **Sen ehl-i kitaba her türlü âyeti** (mûcizeyi) **getirsen, yine de onlar senin kıblene dönmezler. Sen de onların kıblesine dönecek değilsin. Onlar birbirlerinin kıblesine de dönmezler. Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman sen hakkı çiğneyenlerden olursun"** (Bakara, 2/145). Bu husus, **"Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır..."** (Bakara, 2/148) âyetiyle bir kere daha teyit edilmiş ve böylece kıble değişikliğinin önemli bir hâdise olduğu, dolayısıyla bir kimsenin kıblesini değiştirmesinin veya başkasının kıblesine tâbi olmasının kolay olmadığı hatırlatılmıştır. Daha sonra da: **"Nereden yola çıkarsan çık** (namazda) **yüzünü Mescid-i Haram'a çevir. Bu emir Rabb'inden sana gelen gerçektir.** (Biliniz ki) **Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.** (Evet Resülüm !) **Nereden yola çıkarsan çık** (namazda) **yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir.** (Ey Müslümanlar !) **Siz de nerede olursanız olunuz, yüzünüzü o yana çevirin ki, aralarında haksızlık edenler** (kuru inatçılar) **müstesna, insanların aleyhinizde** (kullanabilecekleri) **bir delili bulunmasın..."** (Bakara, 2/149-150) emriyle Allah Teâla, Müslümanların, namazlarında Mescid-i Haram tarafına yönelmelerini farz kılmıştır. Yani yeryüzünün neresinde bulunulursa bulunulsun, namaz kılarken yüzün Mescid-i Haram tarafına döndürülmesi farzdır.[82]

Şu halde, **":..Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir.** (Ey Müslümanlar !) **Siz de nerede olursanız olun,** (namazda) **yüzlerinizi o tarafa çevirin..."** (Bakara,

---

[80] Yazır, age, I, 436.
[81] Taberi, Tefsir, II, 25-26.
[82] Taberi, Tefsir, II, 23.

2/144) âyetinden sonra, **"Nereden yola çıkarsan çık** (namazda) **yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir."** (Bakara, 2/149-150) emri iki defa tekrarlanmış ve yine Müslümanlara hitaben, **"...Nerede olursanız olunuz,** (namazda) **yüzünüzü o tarafa çevirin..."** (Bakara, 2/150) emri de ikinci defa tekrar edilmiştir. Üstelik kıble değişikliği ile ilgili bu emir namaz kılarken gelmiş ve namaz içinde de derhal tatbik edilmiştir. Bu da namaz kılarken kıbleye yönelmenin farziyetini ve önemini gösterdiği gibi;[83] âyetin devamında, **"...Böylece insanların size karşı getirecekleri bir delilleri bulunmasın..."** (Bakara, 2/150) buyurularak müşrik Arapların: "Kıblemize tekrar döndün"[84] ve ehl-i kitabın, Nebi (a.s) Kâbe'ye döndürüldüğünde, bir taraftan: "Adam babasının evini ve kavminin dinini özledi"; diğer taraftan da: "Muhammed ve ashabı, ta ki biz onlara yol gösterinceye kadar kıblelerinin neresi olduğunu bilmiyorlardı"; "Muhammed, dinimiz konusunda bize muhalefet ediyor, fakat kıblemize tâbi oluyor" gibi sözleri göz önünde bulundurularak, Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara, "Sadece Medine'den değil, yeryüzünün neresinde bulunursanız yüzünüzü Mescid-i Haram tarafına çevirin ki, artık ehl-i kitabın ve diğerlerinin size söyleyecek bir sözleri kalmasın denilmek istenmiştir.[85] Bu noktada, kıbleye dönmekten maksadın ne olduğu hususu üzerinde durmak gerekecektir.

I. Kıbleye Dönmekten Maksat Nedir ?

Yukarıdaki ayetlerde geçen, "Yüzün dosdoğru olarak kıbleye çevrilmesi"inden maksat ise, bedenin ön tarafından tamamıyla yönelmesi demektir. Bu durumda yüzün ve bedenin Kâbe'den başka bir tarafa çevrilmesinin namazı bozacağı belirtilmiştir.[86] Aynı şekilde, namaz kılan kimse kıbleye yönelmezse namazı sahih olmayacağı gibi, namazda bir özür olmadıkça göğsü kıbleden çevirmenin de namazı bozacağı söylenmiştir. [87] Fakat uzakta bulunanlar için bizzat Kâbe'ye isabet de şart değildir. İşte bundan dolayıdır ki bizzat "Kâbe" denilmeyip, "Mescid-i Haram tarafına" denilmiştir. "Mescid-i Haram" ifadesiyle de Kâbe'nin çevresindeki Harem-i Şerif kastedilmiştir.[88] Şu halde kıble, Mekke'de bulunan Kâbe istikametidir. İstikbâl-i kıble de Kâbe'ye yönelmek demektir. Namazda kıbleye yönelmek gerektiği kitap, sünnet ve icma ile sabittir. **"Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir..."** (Bakara, 2/144) âyeti kitabın delilidir.[89]

Lügat ehli, yüzün Mescid-i Haram tarafına çevrilmesini emreden âyetlerde geçen "şatr" kelimesinin, müşterek bir isim olup iki anlama geldiğinde; birinci anlamının "yarı" veya "yarısı", ikinci anlamının ise "tarafına" veya "hizasına" olduğunda ve âyette

---

83 Yazır, age, I, 435.
84 Kurtubi, age, II, 168.
85 Taberi, Tefsir, II, 31.
86 Yazır, age, I, 435-436.
87 Akyüz, age, I, 123.
88 Yazır, age, I, 435-436.
89 Akyüz, age, I, 123.

kastedilenin ikinci mânâ olduğunda ihtilaf olmadığını söylemişlerdir.[90] Kâbe, Mescid-i Haram'ın tam ortasında bulunduğu için, Mescid-i Haram'ın yarısı, Kâbe'nin yarısında son bulur ve bundan dolayı Mu'tezile bilginlerinden Cübbâî ve Kadı Abdülcebbar, namazda Kâbe'nin yarısına isabetin şart olduğunu, bir kenarına dönmenin yeterli olmadığını söylemişlerdir. Fakat gerek sahabeden, gerek tâbiinden ve gerekse daha sonraki devir müfessirlerinden hepsi (cumhur), uzaktan Mescid-i Haram'ın bulunduğu tarafa yönelmenin gerekli olduğunu açıklamışlardır ki, buna göre: "Mümkün olduğu kadar Kâbe tarafına yönelmek" gibi bir sonuç ortaya çıkar. Yani "şatr", doğrudan doğruya Kâbe'yi, Mescid-i Haram da Kâbe semtini ifade eder.[91]

Şu halde, namazda kıbleye yönelmek namazın şartlarından olup, Mekke'de oturanlar için Kâbe'nin kendisine yönelme konusunda icma vardır. Hatta kişi namazını evinde kılsa, evin duvarlarının kaldırılması halinde yönelmenin bizzat Kâbe'nin kendisine denk düşecek şekilde olması gerekir. Mekke dışında oturanlar için ise, Kâbe tarafına yönelmek gerekir. Çünkü engeller kaldırılsa bile, yönelmenin bizzat Kâbe'nin kendisine değil de gerçekte cihetine denk düşmesi gerekir. Çünkü teklif ancak gücün yettiği kadardır.[92]

2. Dönülmesi İstenen Yer Neresidir?

Her ne kadar âyetlerde genel olarak "Mescid-i Haram tarafına dönülmesi" istenmişse de; Allah'ın, Peygamberine, yüzünü döndürmesini emrettiği mekânın Mescid-i Haram'ın neresi olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre dönülmesi istenen yer Kâbe'nin altın oluk hizasıdır. Hatta, **"...Seni razı olacağın kıbleye döndüreceğiz..."** âyetini, "Kâbe'nin altın oluk tarafına" şeklinde tefsir edenler de olmuştur.[93] Yahya İbn Kımata, konu ile ilgili olarak: "Abdullah b. Ömer'i, Mescid-i Haram'da altın oluğun karşısında otururken gördüm ve **"...Seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz..."** (Bakara, 2/144) âyetini okudu ve "âyette geçen kıble işte burasıdır" dedi, demiştir. Abdullah b. Ömer'den benzer bir rivayet gelmiştir. Bu defa o: "Altın oluk tarafına dön" demiş ve sonra da: "Allah'ın Nebisine dönmesini söylediği kıble bu kıbledir" demiş, böylece kıbleden maksadın altın oluk tarafı olduğunu belirtmiştir.[94] Ayrıca altın oluk (mîzab) tarafının Medine, Şam ve Endülüs ehlinin kıblesi olduğu da söylenmiştir.[95] Ancak, Abdullah b. Ömer'den gelen rivayete dayanarak kıblenin altın oluk tarafı olduğu hususuna farklı bir yorum getirilerek şöyle denilmiştir: "İnsanlardan bir kısmı İbn Ömer'in altın oluğu kastettiğini zannettiler. Halbuki öyle değildir. Çünkü o, ancak Kâbe'ye işaret etmiş; o sözüyle başka tarafı değil sadece altın

90 Cessas, age, I, 91; İbn Kesir, I, 192; Yazır, age, I, 435-436.

91 Yazır, age, I, 435-436.

92 Molla Husrev, *ed-Dureru'l-Hukkâm fî Şerh-i Gureri'l-Ahkâm* (neşr. Ahmed Hulusi), Dersaadet ts., I, 60.

93 Taberi, Tefsir, II, 22; İbn Kesir, I, 192.

94 Taberi, Tefsir, II, 22; Kurtubi, age, II, 159; Cessas, age, I, 91.

95 Kurtubi, age, II, 159.

oluk cihetini belirtmeyi kastetmemiştir. **"İbrahim'in makamından namaz kılacak yer edinin"** âyetine rağmen bu nasıl mümkün olur ? ve yine, **"Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir"** âyetine ve Müslümanların, Kâbe'nin diğer yönlerinin, oralara yönelen için bir kıble olduğu konusundaki ittifakına rağmen bu nasıl mümkün olur ?"[96]

Üsame b. Zeyd, dönülmesi istenen kıble ile ilgili olarak: "Resûlüllah'ı, Beyt'ten çıktıktan sonra yüzünü kapıya doğru çevirdiğini gördüm ve *'işte kıble burası'* dediğini işittim" demiştir. Üsame'den gelen başka bir rivayete göre de, Resûlüllah Beyt'ten çıkmış, yüzünü Kâbe'ye çevirerek iki rekat namaz kılmış ve iki defa *"kıble burası"* demiştir. Yine Üsame'den gelen diğer bir rivayete göre Resûlüllah, Beyt'e girdiğinde onun bütün köşelerinde dua eder ve çıkıncaya kadar da namaz kılmazdı. Çıktığında ise kıble cihetine doğru iki rekat namaz kılar ve *"kıble burası"* derdi. Ebu Cafer'den gelen rivayete göre ise, Resûlüllah, Beyt'in tamamının kıble, Beyt'in kıblesinin ise kapısı olduğunu söylemiştir.[97] İbn Abbas'a göre de Kâbe'nin tamamı kıbledir. Kâbe'nin kıblesi ise, kapısının bulunduğu yerdir.[98] Yine İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre Resûlüllah: *"Kâbe, Mescid ehlinin kıblesidir; Mescid Harem ehlinin kıblesidir; Harem ise, doğusuyla batısıyla ümmetimden yeryüzünün diğer yerlerinde bulunanların kıblesidir"* demiştir.[99] Ayrıca, kıbleden maksadın Kâbe'nin binası olmayıp arsası ve alanı olduğu; bu sebeple, bina başka bir yere nakledilse veya yıkılsa kıblegâh olamayacağı belirtilmiştir.[100] Serahsî de, bu konu ile ilgili görüşünü şöyle ifade etmiştir: "Bize göre kıble Kâbe'dir. İster orada bina bulunsun ister bulunmasın değişmez. Bina başka bir yere taşınsa kıble olmaz. Zira Abdullah b. Zübeyr zamanında Beyt yeniden inşa edildiğinde, bina Hz. İbrahim'in temelleri üzerine yükseltilmiştir. Dolayısıyla, orada bina bulunmasa bile, namaz caiz olur. Bize göre kıbleye yönelmiş olmaktan maksat ve namaz kılan kimseye gerekli olan Kâbe'nin bir kısmına yönelmiş olmaktır. Öyle olduğunda kesin olarak ona yönelmiş demektir. Kıbleye yönelmenin gerekliliği konusunda farz ve nafile arasında fark yoktur".[101]

Yukarıdaki rivayetlerin önemli bir kısmını nakleden Taberi, konu ile ilgili kendi görüşünü şöyle açıklamıştır: "Bana göre bu konudaki sözün doğrusu, Allah'ın, **"Yüzünü Mescid-i Haram tarafına döndür"** sözünün böyle anlaşılmasıdır. Yüzünü Mescid-i Haram tarafına döndüren kimse, kıbleye isabet etmiş demektir. Ancak, Mescid-i Haram tarafına dönen kimsenin, o tarafa döndüğüne dair kalp ile niyet etmesi gerekir. Nasıl ki imama uyan bir kimse, imamla bedenen aynı hizada olmadığı ve imamın sağında veya solunda, safın herhangi bir tarafında bulunduğu, imamın arkasında imama uyarak ve onun namaz kıldığı yöne doğru yönelerek namazını kıldığında namazı sahih oluyorsa,

---

96 Cessas, age, I, 91.
97 Taberi, Tefsir, II, 23.
98 Taberi, Tefsir, II, 22; Kurtubi, age, II, 159.
99 Kurtubi, age, II, 159.
100 Akyüz, age, I, 123.
101 Şemsüddîn es-Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût,* Beyrut 1398-1978, II, 78-79.

kıbleye tabi olmanın hükmü de böyledir".[102] Ayette geçen, **"Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir..."** (Bakara, 2/144) ifadesi, genellikle "Mescid-i Haram yönüne, hizasına" şeklinde anlaşılmıştır.[103] Âyette geçen "şatr" lafzı, aynı zamanda "yön, taraf, cihet" gibi mânâlara geldiğinden, "Mescid-i Haram tarafına" sözü, Kâbe tarafına şeklinde yorumlanmış ve bunda ihtilafın olmadığı belirtilmiştir.[104] Ayrıca Müslümanlar şunda ittifak etmişlerdir: Şayet bir kimse Kâbe'nin herhangi bir tarafına doğru namaz kılsa, bu kendisi için yeterlidir ve bu konuda, eğer o Beyt'in bir köşesine gelip namazında oraya yönelse, bunun kendisi için yeterli olacağına delalet vardır. Çünkü o kimse Kâbe tarafına ve cihetine dönmüş demektir ve şüphesiz Allah, Mescid-i Haram tarafına yönelmeyi emretmiş olup, muradı Beyt'in kendisidir. Ancak, kim Mekke'de bulunur ve namazında Mescid tarafına yönelirse, Beyt'in hizasında bulunmadığı sürece bu kendisi için kâfi değildir.[105]

H. Kıbleye Dönmenin Önemi ve Ehl-i Kıble Tabiri

"Ehl-i kıble", Arapça "kıble sahibi" demek olup "Müslüman" karşılığında kullanılan bir tabirdir.[106] Dolayısıyla herhangi bir kıbleye tabi olmak veya ehl-i kıble olmak, âdeta bir dine mensup olmak kadar önemsenmiştir. Bundan dolayı da bir kimsenin kıblesini değiştirmesinin veya başkasının kıblesine tâbi olmasının kolay bir şey olmadığı belirtilmiştir. Nitekim kıble değişikliği ile ilgili olarak nâzil olan âyetlerden birinde Hz. Peygamber'e hitaben: **"Yemin olsun ki** (Habibim !) **sen ehl-i kitaba her türlü âyeti** (mûcizeyi) **getirsen yine de onlar senin kıblene dönmezler. Sen de onların kıblesine dönecek değilsin. Onlar da birbirlerinin kıblesine dönmezler..."** (Bakara, 2/145) buyurularak, hem kıble değişikliğinin hem de belirli bir kıbleye tâbi olmanın önemine işaret edilmiş ve burada şu husus vurgulanmıştır: Ey Muhammed ! Sen, Yahudi ve Hıristiyanlara her türlü delili getirsen de, onlar senin kıblene uymazlar. Artık senin de onların kıblesine tâbi olman mümkün değildir. Bu da şundan dolayıdır: Yahudiler dua ederken Beyt-i Makdis'e doğru dönerler, Hıristiyanlar da Doğuya yönelirler. Öyleyse Sen, yönelmekle emrolunduğun kıbleni sahiplen ve Yahudilerin ve Hıristiyanların söylediklerine ve kıblelerine yönelme konusundaki çağrılarına da aldırış etme! Çünkü onlar birbirlerinin kıblelerine de tâbi olmazlar![107] İlgili âyetin devamında da, **"...Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman Sen hakkı çiğneyenlerden olursun"** (Bakara, 2/145); yani, eğer Sen, sana ve ashabına **"Yahudi veya Hıristiyan olun ki kurtuluşa eresiniz"** (Bakara, 2/135) diyen Yahudi ve Hıristiyanların memnuniyetini elde etmeye çalışır; üstelik sana, onların bâtıl üzere bulunduklarını, Hak konusunda inat içerisinde olduklarını bildirmemden ve Seni

[102] Taberi, Tefsir, II, 22.
[103] Bkz. Buhari, Tefsiru Sure 2, 19; Taberi, Tefsir, II, 20-22; Isbahâni, age, s. 382.
[104] Kurtubi, age, II, 159.
[105] Cessas, age, I, 91.
[106] Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971, I, 509.
[107] Taberi, Tefsir, II, 24.

yönelttiğimiz kıblenin, atan İbrahim'e ve diğer çocuklarına, ondan sonra gelen peygamberlere oraya doğru yönelmeyi farz kıldığıma dair bilgiler geldikten sonra, onların arzusuna uyar ve kıblelerine tâbi olursan, işte sen o zaman emrime muhalefet etmek ve bana itaati terketmek suretiyle, kendilerine zulmeden kullarımdan olursun" denilmek istenmiştir.[108]

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi, bir kimsenin kıblesini değiştirmesi bir anlamda dinini değiştirmesi demektir. Bu da başlı başına ve fevkalâde bir şeydir. Diğer taraftan, aynı inancı paylaşmak ve aynı kıbleye tâbi olmak da oldukça önemli bir hâdisedir. Hz. Peygamber, aynı kıbleye yönelmenin önemini şu sözleriyle ifade etmiştir: *"Kim bizim kıldığımız namazı kılar, kıblemize yönelir ve kestiğimizi yerse, işte o, Allah'ın ve Resûlü'nün zimmetinin üzerinde olduğu Müslüman kimsedir. Sakın Allah'ın zimmetini bozmayın"*[109]; *"Lâilâhe illallah deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Bunu söylerlerse ve bizim namazımızı kılar, kıblemize yönelir, kestiğimiz kurbanı keserlerse, o takdirde onların kanları, malları -vermeleri gereken hak hâriç- bize haram kılınmıştır, hesapları da Allah'a âittir".*[110] Şu halde, aynı kıbleye yönelen kimselere bir kısım dinî ve dünyevî hak veya sorumluluklar da terettüp etmektedir.

Kıbleye yönelmek kadar önem atfedilen hususlardan birisi de, kişi veya kişilerin, yöneldikleri kıbleyi sahiplenmesi ve ona karşı saygısızlık sayılabilecek herhangi bir tutum ve davranış içerisinde bulunmamasıdır. Özellikle tuvalet ihtiyacı gibi tabiî ihtiyaçların giderilmesi durumunda, kıbleye karşı ön ve arkanın çevrilmemesi istenmiştir. Nitekim Hz. Peygamber: *"Sizden biriniz ihtiyacını gidermek üzere oturduğunda kıbleye dönmesin. Büyük veya küçük ihtiyacınızı giderirken yüzünüzü kıbleye dönmeyiniz, fakat onu sağınıza veya solunuza alınız.*[111] *Sizden biriniz tuvalete vardığında kıbleye doğru dönmesin, ona arkasını da dönmesin; kıbleyi sağınıza veya solunuza alınız"*[112] buyurmuştur. Hadisi rivayet eden Ebû Eyyub, bu sözden sonra, "Şam'a geldiğimizde kıble cihetine doğru yapılmış tuvaletler gördük, ihtiyaç gidereceğimiz zaman sağa veya sola sapar ve Allah'tan af dilerdik" diyerek,[113] Hz. Peygamber'in bu konudaki tavsiyesine riâyet ettiklerini belirtmiştir. Bir rivayete göre Hz. Peygamber, her iki kıbleye de ön ve arkanın dönülmesini yasaklamıştır.[114] Hz. Peygamber'in bu konudaki hassasiyetini göz önünde bulunduran Müslümanlar, genellikle evlerinin tuvaletlerinin kıble yönüne denk gelmemesine, hatta mecbur kalmadıkça ayaklarını bile kıble tarafına uzatmamaya gayret gösterirler.

---

[108] Taberi, Tefsir, II, 25.

[109] Buhari, Salat, 28; Tirmızı, İman, 2; Nesâi, Tahrim, 1, İman, 15; Ahmed b. Hanbel, III, 199, 225.

[110] Buhari, Salat, 28.

[111] Müslim, Taharet, 60.

[112] Buhari, Vüdu', 11, Salat, 29; Ebû Davud, Taharet, 4; Nesâi, Taharet, 20.

[113] Buhari, Salat, 29.

[114] İbn Mâce, Taharet, 17.

Kıbleye yönelmek sadece namaza has da değildir. Namaz dışında, dua ederken;[115] ihrama girerken[116]; orta cemre taşları atıldığı esnada ve orta cemreden sonra üçüncü "zâtü'l-akabe" cemresi atılırken de kıbleye dönülür".[117] Yine kurban edilecek hayvan kıbleye döndürülür. Bir de cenaze kabre, sağ yanı üzere ve yüzü kıble tarafına gelecek şekilde konur.[118]

I. Kıble Tayini ve Kıblenin Araştırılması Meselesi

Kıble değişikliği, Hz. Peygamberin arzusu ve Allah'ın emri üzere gerçekleştiğine ve namazda kıbleye yönelmek farz kılındığına göre, gerek Mekke'de ve gerekse Mekke dışında yaşayanların, namaz kılarken kıbleye yönelmeleri namazın şartlarından sayılmıştır. Buna rağmen, özellikle Mekke dışında bulunan kimselerin ya kıble yönünü bildikleri halde başka sebeplerden dolayı kıbleye yönelememeleri veya kıblenin ne tarafta olduğuna dair kesin bilgilerinin olmaması sebebiyle, namazda kıbleye yönelememe durumları olabilir. Eğer kişi, kıble yönünü bildiği halde düşman korkusu; kıbleye yönelmesi halinde kendisine düşmanın, yol kesicinin veya yırtıcı hayvanın rastlaması; denizde bir tahta parçası üzerinde bulunması ve onu kıbleye döndürmesi durumunda tahtanın büyük kesiminin suya batması tehlikesinin bulunması ve yanında, onu kıbleye döndürecek kimsenin olmaması vs. gibi hallerde istediği tarafa yönelerek namazını kılar.[119]

Kıble yönünü bildiği halde kıbleye yönelememe durumu, mesela kişinin karanlık bir gecede çölde bulunması ve kıbleyi gösteren işaretler konusunda bilgisinin olmaması gibi, şüphe ve karışıklık sebebiyle de mümkündür. Böyle durumlarda kişi, yanında kıbleyi sorabileceği bir kimse varsa, o kimseye sorarak namazını kılması gerekir; ayrıca onun kıbleyi araştırması caiz değildir. Eğer yanındaki kimseye kıbleyi sormaz; araştırmada bulunur, ona göre namazını kılar ve kıbleye de isabet ederse namazı caiz olur. Eğer yanında kıbleyi sorabileceği kimse yoksa, o durumda araştırma yapması caizdir. Çünkü teklif güç ve imkân dahilindedir. O kimsenin gücü nispetinde araştırma yapma dışında yapacağı bir şey yoksa, Allah'ın, **"Her nereye dönerseniz, Allah'ın zâtı oradadır..."** sözünden dolayı, o kimsenin araştırma yaparak namaz kılması caiz görülmüştür.[120]

Burada, namaz kılan kimsenin ya kıbleye yönelme imkânı vardır veya yoktur şeklinde bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Eğer kıbleye yönelme imkânı varsa ve Kâbe'yi görecek durumda ise, Kâbe'nin hangi yönü olursa olsun, bizzat Kâbe'ye yönelmesi

---

[115] Buhari, Daavât, 24.
[116] Buhari, Hacc, 29.
[117] Buhari, Hacc, 140, 142.
[118] Wensinck, *"Kıble"*, İA, VI, 667.
[119] Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Kitâb-ü Bedâii's-Sanâi' fi Tertîbi'ş-Şerâi'*, Beyrut 1402/1982, I, 118; Molla Husrev, age, I, 60-61.
[120] Kâsânî, age, I, 118.

gerekir. Eğer Kâbe'nin herhangi bir tarafına yönelmeksizin, başka tarafa yönelirse namazı caiz olmaz. Hatta yüzünü bizzat kıblenin kendisine döndürme imkânı varsa, döndürmesi gerekir. Kâbe'den uzakta bulunan kimsenin ise, Kâbe tarafına yönelmesi gerekir. Bu da, Kâbe yönünü gösteren işaretler sayesinde mümkün olur. Bu durumda bizzat Kâbe'nin kendisine değil, Kâbe yönüne itibar olunur.[121]

Kıble yönünü bilmeyen veya o konuda şüphe içinde bulunan kimse, yanında bulunan kimselere sorarak namazını kılar. Fakat yanında veya yakınında kıbleyi sorabileceği birisi bulunmazsa, aşağıda belirtilen kıble tayin yöntemlerine göre kıbleyi bulur ve ona göre namazını kılar.

I. Kıble Tayin Yöntemleri

a) Câmi ve Mescitler

Şehir, kasaba, köy gibi yerleşim birimlerindeki cami ve mescitler zaten kıbleye doğru yapılmış olduklarından, onlara bakarak kıble yönünü tayin etmek mümkündür. Cami ve mescitlerden biraz uzakta bulunanlar, minarelere bakarak ve minarelerin genellikle cami ve mescitlerin sağ tarafında yapıldıklarını göz önünde bulundurarak kıbleyi bulabilirler.

b) Mezarlıklar

Çevredeki Müslüman mezarlıklarından istifade ederek, kıble yönünü tespit etmek de mümkündür.

c) Teknik Araçlar

Pusula, saat, harita, radyo ve televizyon gibi teknik araçlarla da kıble yönünü rahatlıkla tespit etme imkânı vardır. Kıble tayininde başvurulan modern yöntemlerin başında pusula gelmektedir.[122] Genellikle inşa edilecek olan camilerin kıblelerini tayin etmede de pusula kullanılmaktadır. Hatta bu amaçla pusulalı seccadelerin îmâl edildiği de bilinmektedir. Ayrıca, "kıblenümâ" adı verilen ve kıble yönünü gösteren bir âletin varlığı da bilinmektedir. Halk arasında "kıblenâme" olarak bilinen bu âlet, yuvarlak bir kutu içinde ve saat şeklinde olup, yelkovana benzeyen ibresi kıbleyi gösterir. Bunların basit olanları, hatta saat kordonuna takılacak kadar küçükleri bulunduğu gibi, daha büyükleri ve özenilerek yapılanları da vardır.[123]

d) Gezegenler

Güneş ve ay gibi gök cisimlerinin doğup battığı yönlere göre de kıbleyi tayin etme imkânı vardır. Ancak güneş ve ayın hareketlerinin her ülkenin coğrafî konumuna

[121] Kâsânî, age, I, 118.
[122] Akyüz, age, I, 127.
[123] Pakalın, age, II, 256.

göre değişiklik arzettiğinin bilinmesi gerekir. Aynı şekilde yıldızlarla da yön tayininde bulunmak mümkündür.[124] Mesela Kutup Yıldızı'nın kuzeyde bulunduğunu bilen bir kimse için güneyi tespit etmek kolay olacaktır. Nitekim Hz. Peygamber, birinci kıbleyi de ikinci kıbleyi de kendisi tayin etmişti. Öyle anlaşılıyor ki onun, Mekke'nin ve Kudüs'ün hangi yönlerde bulunduğunu tayin edebilecek kadar teknik bilgisi vardı ve bu pusulasız idi. Muhtemelen o dönemde yıldızlar vasıtasıyla yönler tayin ediliyordu. Daha doğrusu o, Kudüs'e gitmek için hangi yıldızın takip edileceğini biliyordu. Çünkü en az iki sefer Suriye'ye seyahat yapmıştı. Aynı şekilde, Suriye'den dönüp Mekke'ye gidildiğinde hangi yıldızın takip edilmesi gerektiğini de biliyordu. Böylece o, yıldızlar vasıtasıyla Kudüs'ün ve Kâbe'nin yönünü takip edebiliyordu.[125] Keza Türkiye'ye göre de Kutup Yıldızı kuzeyi gösterdiğinden, kutup yıldızı öne veya sola alınarak kıble bulunabilir; öne alındığında kıble arkada, sola alındığında sağda demektir. Diğer bir ifadeyle, Kutup Yıldızı kuzeyi gösterdiğinden, ona göre kıble güneyde demektir. Ancak, güneş ve ayda olduğu gibi, Kutup Yıldızı'nın durumu da ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir.

Aynı zamanda Kâbe'nin bulunduğu yönün bilinmesi ve kişinin bulunduğu yerin konumuna göre yönünü tayin etmesi de önemlidir. Mesela ana yönlere ve kuzeyde bulunan kimseye göre Kâbe güneydedir. Bu durumda doğu-batı yönünü tespit eden kimsenin, kıblenin bulunduğu yön olarak güneyi bulması kolay olacaktır. Yine Mekke'nin kuzeyinde bulunanlar için kıble güneyde, güneyinde yaşayanlar için kuzeyde olacaktır.

e) Tabiî İşaretler

Bazı dağların konumu, ağaçların gölgesi veya yosun tutan tarafları, karınca yuvalarının durumu, arı kovanları ve bulunulan yere göre rüzgârın esiş yönü vb. de kıble tayininde yardımcı unsurlar olarak gösterilmektedir. Bir anlamda bunlara, tecrübeye dayalı işaretler demek de mümkündür. Bu çerçevede, ağaçların kuzey taraflarının yosun tuttuğu, çevrede bulunan karınca yuvalarının yolunun güneyden kuzeye doğru olduğu, özellikle tabiî arı kovanlarının giriş kısımlarının güneyi gösterdiği ve çeşitli yönlerden esen rüzgârların da yön tayininde belirleyici olduğu söylenmektedir.[126]

f) Ana Yönler

Bu sayılanlar dışında, kıblenin belirlenmesinde başvurulabilecek en tabiî ve en sağlıklı yöntemlerden birisi de doğu-batı, kuzey-güney gibi ana yönlerdir. Kıblenin bulunması açısından doğu-batı istikametini tespit etmede en önemli ipuçlarından birisi de Güneş'tir. Güneşe göre doğu-batı yönünü tespit eden kimsenin kuzey-güney yönünü tayin etmesi de kolaylaşacaktır. Nitekim Hz. Peygamberin: *"Doğu ile batı arası*

[124] Akyüz, age, I, 126-127.
[125] Hamidullah, Muhammed, *İslâm Müesseselerine Giriş*, İstanbul 1981, s. 52.
[126] Akyüz, age, I, 127.

kıbledir"[127] dediği rivayet edilmiş ve bununla, kıblesini karıştıran misafirin kastedildiği belirtilmiştir. Mukimin ise kıble yönünü araştırması gerekir. Bu da ancak kıble güneyinde veya kuzeyinde bulunan kimse için geçerli olur. Muhtemelen bu hadisle Medine ehlinin ve civarında bulunanların kıblesi kastedilmiştir. Çünkü Kâbe, Medine'nin güneyindedir.[128] Dolayısıyla, Mekke'nin kuzeyinde veya güneyinde yaşayanlar için doğu-batı arası önemli ölçüde belirleyicidir.

2. Kıblenin Araştırılması

Kıbleye doğru namaz kılmak ya kıble yönü bilinerek veya araştırma yapılarak mümkün olur. Kıble yönünü bilen kimselerin ayrıca araştırma yapmalarına gerek yoktur. Kıble yönünü bilmeyen kimselerin mutlaka araştırma yapmaları gerekir. Dolayısıyla, namaz kılacak kimse, güneş, ay, yıldızlar, dağlar vb. gibi kıbleyi gösterecek bilgilerin yokluğu, karanlığın bastırması ve bulutların kararması gibi durumlarda şüpheye düşerse ve bu konuda kendisine bilgi verecek kimse yoksa, bu durumda kıbleyi araştırır. Kıbleyi araştırmak, maksada ulaşmak için çaba sarfetmek demektir.

Rivayete göre ashab, şüphe ve karışıklık durumlarında kıbleyi araştırırlardı ve Resûlüllah (a.s) bunu reddetmezdi. Hz. Peygamberin, kıblenin araştırılması konusundaki sükutu, araştırmanın caiz olduğuna delil sayılmıştır.

Kıbleyi araştıran kimse, hata bile etmiş olsa namazı iade etmez. Çünkü teklif gücün yettiği kadardır. Fakat araştırma yapmadan namazı kılar ve hata ederse, o durumda namazı bozulur. Gerçekte kıble cihetine isabet etmek güç dahilinde değildir. Burada araştırılan yön, Kâbe'den uzakta bulunanlar için Kâbe'nin yönü gibidir ve Allah'ın, **"Her nereye yönelirseniz, Allah'ın zâtı oradadır..."**, yani Allah'ın kıblesi oradadır sözü, şüphe halinde kılınan namaz içindir, denilmiştir.[129] Ayrıca bu âyetin, korku ânında veya binek üzerinde namaz kılarken, Mekke yönünün haricinde bir yöne doğru namaz kılanlara da kolaylık sağladığı belirtilmiştir.[130]

Kıbleyi araştırmadan namaza başlayan kimse ya kıbleye isabet etmiş veya edememiştir. Böyle bir durumda kişinin kalbine, kıbleye isabet edip edemediği hususunda, ya şüphe gelmiş veya gelmemiş olabilir. Eğer kalbine şüphe gelmişse, namazı olmamış demektir. Çünkü şüphe üzerine farz bina edilmez. Diğer taraftan kişi, kıblenin yönünü araştırdığı halde, kesin delillerin bulunmaması vb. sebeplerle tam bir kanaate ulaşamamışsa, o durumda zann-ı gâlibine göre hareket ederek namazını kılar. Çünkü burada bir çaba ve bunun sonucunda oluşan bir kalp şahadeti vardır. Bu şekildeki

---

[127] İbn Mâce, Kıble, 56.
[128] İbn Manzur, age, XI, 544-545.
[129] Molla Husrev, age, I, 61; Kâsânî, age, I, 118-119.
[130] Cessas, age, I, 86.

bir araştırma yoluyla Kâbe kıble yapılmış veya kıbleye isabet edilmiş sayılır ve kararlaştırılan yön kişinin içtihadına göre kıble olur.[131]

Yukarıdan beri verilen bilgiler ve sıradan bir dünya haritası yardımıyla bile Mekke istikametini tayin etmek kolaydır. Mekke, Arabistan'ın batı sahillerinin ortası istikametidir. Ayrıca bu hususta pusuladan da istifade etmek mümkündür. Ancak, dünyanın çeşitli coğrafî bölgelerinde kıble yönü değişik şekillerdedir. Mesela İngiltere'deki Müslümanlar güney-doğu, Birleşik Amerika'dakiler doğu-güney-doğu istikametine yönelirler. Bu konuda dikkat edilmesi gereken bir husus da, dünyanın yuvarlaklığı dolayısıyla bulunulan coğrafî bölgeyle, Kâbe arasındaki mesafenin en kısa olanını aramaktır. Bu bakımdan New York'ta doğu-güney-doğu istikametine yönelmek, fakat Alaska'da güney-batıya dönmek, daha yakın bir istikamet olduğundan daha uygundur.

Kâbe'nin coğrafî konumunun yer küresindeki mukabili, Samoa adaları civarındadır. Bu bölgede bulunurken, mesela vapurla geçerken, her dört yön Kâbe'ye eşit uzaklıkta olduğundan, aynen Kâbe'de namaz kılan veya kıldıran bir şahıs gibi hangi istikamete yönelerek namaz kılınsa caiz olur.[132]

[131] Kâsânî, age, I, 118-119.

[132] Hamidullah, *İslâm'a Giriş,* Ankara 1965, s. 296-297; Akyüz, age, I, 128.